

ลักษณะการปกครอง
ประเทศไทยแต่โบราณ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงแต่งปาฐกถาที่สามศึกษาอารยธรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

นางทองสุข พิศาลบุตร

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๘

คำนำ

ด้วยนายแสวง ภัทรนาวิก ผู้ช่วยหัวหน้ากองวิเทศสัมพันธ์
กรมไปรษณีย์โทรเลข ได้มาแจ้งความจำนงต่อหอสมุดแห่งชาติ
กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือเรื่องลักษณะการปกครอง
ประเทศไทยแต่โบราณ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระยาচার
ราชานุภาพ เพื่อแจกในงานฌาปนกิจศพ นางทองสุข พิศาลบุตร
ผู้เป็นมารดา กำหนดงานในวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๘
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กรมศิลปากรมีความยินดีอนุญาต
ให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

ในการจัดพิมพ์ครั้งก่อน พระยาอนุমানราชชน หรือ
อภินัยหนังสือยรรยโกเศศ ได้เคยเรียบเรียงคำนำเกี่ยวกับหนังสือ
เรื่องนี้ไว้ กรมศิลปากรจะได้ยกมาพิมพ์ไว้ข้างต้นของหนังสือ
เล่มนี้ด้วย เพื่อให้ผู้อ่านทราบความเป็นมาของหนังสือเล่มนี้
ได้ชัดเจน ดังนี้

“เรื่องลักษณะการปกครองประเทศไทยที่พิมพ์แจกนี้ตาม
ความเห็นข้าพเจ้า ถ้าผู้อ่านได้ใช้ความสังเกตจะเห็นได้ทันทีว่า
ลักษณะที่ทรงนิพนธ์ มีพระประสงค์จะทรงชี้แจงให้ผู้อ่านเข้าใจ
แจ่มแจ้งในข้อสำคัญ เหตุการณ์ตอนใดที่ยังเคลือบคลุม ก็ทรง
วินิจฉัยด้วยพระญาณให้ผู้อ่านได้รับความสว่างแจ่มแจ้งขึ้น เช่น
ทรงบรรยายเหตุการณ์อันเป็นตำนานของชาติ จับแต่ชนชาติไทย
ชนิดกดาบรรพ์ ยังรวบรวมกันอยู่ในบ้านเมืองเดิม อันเป็น

ประเทศใหญ่อยู่ข้างเหนือในระหว่างประเทศธิเบตกับประเทศจีน
แล้วทรงอธิบายถึงมูลเหตุที่ชาติไทยละทิ้งเมืองเดิมอพยพมา
ทางใต้ แยกย้ายกันไปในแต่ละต่าง ๆ ตลอดจนลงมาตั้งราชธานี
แห่งประเทศไทยเป็นครั้งแรกชนทกรุงสุโขทัย

ก็แลชาติไทยได้ปกครองกัน และดำรงตนเป็นอิสระภาพ
จนเจริญมาได้ทุกวันนี้ด้วยอย่างไร ก็ทรงพิสูจน์ให้เห็นด้วย
เหตุผลไว้พิสดารว่าชนชาติไทยมีคุณธรรม ๓ อย่างเป็นสำคัญ คือ
ความจงรักอัสระของชาติอย่างหนึ่ง ความปราศจากวิหิงสา
อย่างหนึ่ง และความฉลาดในการประสานประโยชน์อย่างหนึ่ง
เพราะฉะนั้นคุณธรรม ๓ ประการนี้ จึงเป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่ง
ที่ผู้มชอว่าชาติไทยพึงกำหนดจดจำไว้ ต่อขึ้นไปทรงแสดงอย่าง
ชัดเจนถึงลักษณะการปกครองชนสมัยคกดำบรรพ์ แล้วค่อย
เปลี่ยนแปลงแก้ไขเป็นลำดับมา

ยังมีสิ่งที่ควรคดออกอย่างหนึ่งท่นบว่าสำคัญยง คือ การ
ปกครองของชนชาติไทยเราแต่ต้นมาย่อมดำเนินวิธีเป็นชนิดที่
เรียกว่าอย่างพ่อปกครองลูก ถึงแม้ในเวลาต่อ ๆ มาจะได้มีการ
แก้ไขเปลี่ยนแปลง ก็เป็นไปเพื่อให้เหมาะแก่ความต้องการของ
กาลเทศะโดยอาการาบรรณ และคงถือหลักข้างต้น ๓ ประการ
นั้นไว้เสมอ การปกครองของประเทศชาติต่าง ๆ ย่อมไม่เหมือน
กันทุกสิ่งทุกอย่าง เพราะต่างชาติย่อมมีความเป็นไปพิเศษเฉพาะ
เช่นประเทศในยุโรปแต่โบราณมีการปกครองเป็นชนิดที่เรียกว่า
นายปกครองบ่าว มีหน้าชายงมอำนาจทางอาณาของศาสนา

เขาคกรอบง่าอกชนหนง เพราะฉะฉนการเปลียนแปลงแก้ไขใน
 วิชาการปกครองของเขา โดยมากจึงเจือไปในทางอย่างทีเรียกว่า
 พลิกหน้ามือเป็นหลังมือ ไม่ค่อยเปลียนค่อยไปโดยอาการ
 อันราบรื่นเหมือนกบของเรา เพราะฉะฉนการศึกษาประวัติและ
 ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติจึงเป็นของสำคัญซึ่งผู้ศึกษาควร
 ทราบให้แจ่มแจ้ง ดีกว่าที่จะยึดถือเอาแต่ปลายเหตุปัจจุบันขึ้นมา
 ตงว่าเบ็ดเตล็ดโดยมิได้ศึกษาเรื่องราวให้ทราบเสียให้ตลอด

สรุปความ หนังสือเรื่องลักษณะการปกครองของประเทศ
 ไทยแต่โบราณ มีลักษณะที่ควรจัดไว้ว่าเป็นหนังสือที่คปร้อม
 ด้วยประการทั้งปวง คือ ว่าทางประวัติศาสตร์ ผู้อ่านจะได้รับ
 ความรู้จากหนังสือเล่มนี้เป็นอย่างดีว่าทางวรรณคดี
 ผู้อ่านจะได้รับความเพลิดเพลินตั้งแต่ต้นจนจบ และเข้าใจโวหาร
 อธิบายได้แจ่มแจ้ง”

กรมศิลปากร ขออโนโมนาในกุศลราชทัณฑ์ณานปทาน
 ซึ่งนายแสวง ภัทรนาวิก ได้มีความกตัญญูกตเวทิตงมน้อยในจิต
 พมพหนังสืออนุทิศแจกจ่ายเป็นธรรมวิทายาทาน ของกุศลนง
 สมฤทธิผลแด่นางทองสุก พิศาลบุตร โดยสมควรแก่คดีวิสัย
 ในสัมปรายภพนนเทอญ.

พ.อ.

อธิบดีกรมศิลปากร

๑๑ สิงหาคม ๒๔๕๘

ชาติะ ๒๐ กันยายน ๒๔๒๘

มรณะ ๙ มิถุนายน ๒๔๙๘

ประวัติ

คุณแม่ทองสุก พิศาลบุตร

คุณแม่ทองสุก พิศาลบุตร เกิดเมื่อประภา แรม ๑๕ ค่ำ
เดือน ๘ จ.ศ. ๑๒๔๗ ตรงกับวันที่ ๒๐ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๘
เป็นบุตรเจ้าสัวกิม และนางตัก

การศึกษาและคุณวุฒิ

ได้เข้าเรียนที่โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐
ได้เล่าเรียนอยู่จนจบหลักสูตรของโรงเรียนทั้งภาษาไทยและภาษา
อังกฤษ

เมื่อสำเร็จการศึกษาแล้ว ได้ทำการสมรสกับนายสวัสดิ
ภักทรนาวิก บุตรพระยาวรสิทธิ์เสวีวัตร ตลอดชีวิตการสมรสได้
อยู่ร่วมกับสามผู้ซึ่งได้รับพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ครั้งสุดท้าย
ท้ายเป็น อำมาตย์เอก พระยาศรีสกลไกรนุชิต

ระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ ได้เคยถวายพระอักษรภาษาอังกฤษ
แก่พระโอรสและพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุ
วงศ์วรเดช เป็นเวลาหลายปี จนเป็นที่รักใคร่แก่เจ้านายทุก
พระองค์ แห่งวังบูรพาภิรมย์

ภายหลังจากที่ได้ถวายพระอักษรแด่พระโอรสและพระธิดา
 ในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ วัชรพรากรมย์ จนทรงมีพระปรีชาสามารถ
 ในการศึกษาภาษาอังกฤษแล้ว ก็ได้ทูลลาออก ต่อจากนั้นได้
 เป็นครูสอนภาษาอังกฤษแด่ธิดาของเจ้าพระยาธรรมมาธิบดีอีก
 ระยะเวลาหนึ่ง

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้เข้ารับราชการในกรมไปรษณีย์โทร-
 เลข กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม โดยดำรงตำแหน่งนายเวร
 โทรศัพทจนถึง พ.ศ. ๒๔๕๐ จึงได้ออกจากราชการเพื่อรับบำนาญ
 เนื่องจากยุบเลิกตำแหน่ง

ตลอดเวลารับราชการนั้น คุณแม่ทองสุกฯ ได้ตั้งหน้าไปปฏิบัติ
 หน้าที่ด้วยความอุตสาหะวิริยะเป็นอย่างดียิ่ง จนเป็นที่รักใคร่แก่
 ผู้ใต้บังคับบัญชาทุกชั้นตลอดจนพนักงานโทรศัพทที่อยู่ในบังคับ
 บัญชา เพราะนอกจากจะเป็นผู้เอาใจใส่ปฏิบัติราชการด้วยความ
 สัตย์ซื่อแล้ว ยังมำใจโอบอ้อมอารีต่อเพื่อนฝูงและผู้น้อยทุกคน

คุณแม่ทองสุกฯ เป็นผู้ทเคร่งครัดต่อศาสนาเป็นอย่างยิ่ง
 ทงนิกสบบเนื่องจากบิดาเป็นผู้ที่เลื่อมใสและเคารพบูชาในพระพุทธ
 ศาสนาอย่างจะหาผู้ใดเปรียบได้ยาก ทุกวันคืนคุณแม่ทองสุกฯ
 มิได้เคยละเว้นที่จะสวดมนต์ภาวนา แผ่ส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ
 ที่ล่วงลับไป และเพื่อขอความคุ้มครองและความเจริญสุขให้แก่
 ลูกๆ อันเป็นที่รักของคุณแม่ทุกๆ คน การบุญการกุศลอันใดที่

คุณแม่ทองสุข ๆ ได้ทราบก็ไม่เคยที่จะละเลยในการที่จะได้ร่วม
การบุญการกุศลนั้น ๆ ทุกคราวไป

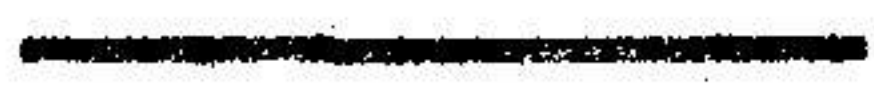
คุณแม่ทองสุข ๆ เป็นแม่ที่ประเสริฐยิ่งสำหรับลูก ๆ ได้ให้
การประคบประหงมและเลี้ยงดูอบรมลูกทุกคนด้วยความรักและ
ยุติธรรม ลูกทุกคนได้รับแต่การอบรมสั่งสอนที่งดงาม ให้อยู่ใน
ศีลในธรรม และประพฤติตนแต่ที่ชอบ พร้อมทั้งให้มันนัสยขยัน
หมั่นเพียรและโอบอ้อมอารี แม้ว่าลูก ๆ จะได้เติบโตจนกระทั่ง
เป็นผิงเป็นฝาไปแล้วทุกคนก็ตาม คุณแม่ทองสุข ๆ ก็ยังห่วงใย
ในวิถีชีวิตของลูก ๆ ตราบจนชีวิตสลาย

คุณแม่ทองสุข ๆ ได้เริ่มป่วยกระเสาะกระแสะมาตั้งแต่ต้นปี
พ.ศ. ๒๔๕๘ ด้วยโรคชรา ลูก ๆ ได้พยายามให้การพยาบาล
รักษาอย่างเต็มสติกำลัง แต่อาการก็มิแต่ทรอยต์ตลอดมา จน
กระทั่งเมื่อต้นเดือนพฤษภาคมปรากฏว่ามีโรคเบื่ออาหารเข้ามา
แซกแซง การให้การรักษาพยาบาลแม้จะดีที่สุด แต่ก็มิได้ทำให้
อาการดีขึ้น เพียงแต่พอประทังไว้เท่านั้น ครั้นถึงต้นเดือน
มิถุนายน ๒๔๕๘ ปรากฏว่าอาการทรุดหนักลง โดยมีอาการอ่อน
เพลียมากขึ้น และมีโรคเกี่ยวกับกระเพาะอาหารเข้าแซกแซงอีก
ลูก ๆ เห็นว่าอาการนำวิตกจะให้การรักษาที่บ้านไม่สะดวก จึงได้
นำส่งรักษาตัว ณ โรงพยาบาลหญิง ตอนเย็นวันที่ ๕ มิถุนายน
๒๔๕๘ แม้ว่าทางโรงพยาบาลจะได้รับให้การรักษาในทันทีทันใด
แต่ก็ไม่สามารถจะประคับประคองชีวิตของคุณแม่ทองสุข ๆ ให้

ยืนยาวต่อไปได้ คุณแม่ทองสุกฯ จึงถึงแก่กรรมในวันเดียวกันนั้น
เวลา ๒๓.๕๐ น. ด้วยอาการกิริยาอันสงบท่ามกลางบุตรธิดา สิริ
รวมอายุได้ ๗๑ ปี

คุณแม่ทองสุก พิศาลบุตร มีบุตรหญิง ชาย รวม ๕ คน
ซึ่งทุกคนยังมีชีวิตอยู่ คือ :-

- นางสังวาลย์ จุฑละเกษ
- พ.ต.ต. สุวัฒน์ ภัทรนาวิก
- นายแสวง ภัทรนาวิก
- นางไสว จุฑละเกษ
- นางสวาท วสุวัต

ลักษณะการปกครอง ประเทศไทยแต่โบราณ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงเสด็จปาฐกถาที่สามัคยาจารย์สมาคม

เมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๐

๑. เมื่อเสด็จมาตรวจราชการตรัสชวนข้าพเจ้าให้มา
แสดงปาฐกถาในสามัคยาจารย์ โปรดอนุญาตให้ข้าพเจ้าคิดหา
เรื่องมาแสดงตามเห็นสมควร ข้าพเจ้านักขณถึงเรื่องการศึกษาใน
ประเทศไทยแต่โบราณ กับเรื่องลักษณะการปกครองประเทศไทย
แต่โบราณ ซึ่งข้าพเจ้าได้มีโอกาสศึกษามาเมื่อครั้งรับราชการ
ในกระทรวงการและกระทรวงมหาดไทย ทูลถวายพระองค์เจ้า
ชานนวดแตงแต่จะทรงเดอก เชอเดอกเรื่องหลัง ข้าพเจ้าจึงเตรียมมา
แสดงเรื่องลักษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณเป็นปาฐกถา
ให้ท่านทั้งหลายฟังในวันนั้น

๒. ท่านทั้งหลายผู้มาฟังปาฐกถา ที่อยู่ในพระราชสำนัก
ได้เคยฟังพระภิกษุถวายเทศน์นักคงม แต่ผู้ไม่เคยฟังเห็นจะมมาก
กว่า อนึ่งลักษณะถวายเทศน์นั้น เมื่อพระผู้จะเทศน์นั้นบรรพมาสน์
ถวายศีลและบอกศีลราชแล้ว ท่านย่อมถวายพระพรทุกความเริ่ม

๑ ในวันนี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จไปทรงฟังปาฐกถาด้วย

ค่นว่ ถ้าหากท่านเทศน์ไม่ถูกต้องตามโวหารและอรรถาธิบายแห่ง
 พระธรรมแต่บทใดบทหนึ่งก็ ท่านขอพระราชทานอภัย ด้วยเป็น
 ผู้มั่งคัมบุญญาอนนอยดงน แลวจงถวายเทศน์ต่อไป แม้มเด็จพระ
 ด้งพระราชถวายเทศน์ทุกทอดขออภัยเช่นว่า ซึ่งพระด้งองค์ใดจะละ
 เดยห้ามไม่ แต่มิได้เป็นประเพณีทศกฐินจะพึงกระทำ ถึงกระนั้นกค
 มความอยู่ขอหนึ่งซึ่งควรจักดาวเป็นอารมณ์ภกตา ศตาย ๆ กบทพระ
 ภิกษุท่านกดาวคาวถวายพระพรทุกทอดขออภัย ด้วยปาสูกถาที่ข้าพเจ้า
 จะแสดงให้ท่านทงหลายพวงน เป็นเรื่องโบราณคดี หรือถาจะวา
 อกนยหนึ่ง คอเดาเรื่องกอนเกิดตงหลายรอยบ ย่อมพนวดสัยทจจะรู
 ใถถวนกไม่มบกพรองหรือจะไม่พลาดพลงบางเดยได้ การถถดง
 เรื่องโบราณคดี แม้ในบทพระบาลมชาดกเบนคณ เมอท่านจะแสดง
 อตคณทานกมกไซคานค่นว่ “กร” แปลว่าไดยนมาอย่างนน ๆ
 บอกรให้ทราบว่เรื่องทจจะแสดงเป็นแต่ท่านได้ด้ค้บมา ข้อด้าคญอน
 เป็นคความรับผิดชอบของผู้นำเรื่องโบราณคดีมาแสดง อยู่ทคอง
 ถถดงความตามคณเชอว่จรง และชหตกรฐานททาให้คณเชอนนให้
 ปรากฏ ข้อใดเป็นแต่คความคคตวณจญยของคณเองก็ควรบอกให้ทราบ
 ให้ผู้พงม โยกาด์เขาเรื่องและหตกรฐานทได้พงไปพิจารณาชอวคคควา
 หากวามรู้ใถถองถยงชนในคคตเรื่องทแสดงนน การทข้าพเจ้าแสดง
 ปาสูกถาขอให้ท่านทงหลายเข้าใจว่ตั้งใจจะให้เบนอยางว่มา
 ๓. ทนจะว่ถว่ถยดกษณะการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ
 ค้บไป อนคคณคคทเป็นประเทศไทยนคคเป็นบ้านเมองของชน

ชาตดาว ซึ่งยังมีอยู่ในประเทศไทยจนทุกวันนี้ แต่มักเรียกกันว่า
 ตะวา หรือ ตะวะ มีแดนดินของชนชาติอนอยู่สองข้าง ข้างฝ่าย
 ตะวันตกเป็นบ้านเมืองของพวกมอญ ข้างฝ่ายตะวันออกเป็นบ้าน
 เมืองของพวกขอม (คือเขมรนั่นเอง แต่โบราณมาชาวประเทศอื่น
 เรียกว่าขอม พวกเขาเรียกกันเองว่าเขมร) ส่วนชนชาติไทยแต่
 ชนตกดาบรรพชนของพวกมอญอยู่ที่บ้านเมืองเดิม อันเป็นประเทศ
 ใหญ่อยู่ข้างเหนือ ในระหว่างประเทศชเวตกับประเทศจีน เรื่อง
 พงศาวดารประเทศไทยตอนสมัยตกดาบรรพชนรูได้ในปัจจุบันนี้
 แคว้นอักษะสังเกศ โบราณวัตถุที่มปรากฏอยู่ ประกอบกับเรื่อง
 คำนานในพงษเมอญ ได้ความว่าประเทศลาวเคยถูกพวกมอญและ
 พวกขอมเข้ามาอาณาครอบงำหลายคราว ยังมีเมืองโบราณซึ่งพง
 สังกศได้ว่าพวกมอญได้มาตั้งปรากฏอยู่หลายแห่ง เช่นเมืองเพชร
 บุรีเก่า (ข้างตอนวัดมหาธาตุ) เมืองราชบุรีเก่า ฝ่ายเหนือขึ้นไปก็มี
 เช่นเมืองซากงราว ซึ่งภายหลังเรียกว่าเมืองนครชุม (อยู่ที่ปาก
 คลองสวนหมากตรงหน้าเมืองกำแพงเพชรข้ามฟาก) และเมืองตาก
 เกา เมืองเหล่านดินทางฝั่งตะวันตก เขาแม่น้ำไวข้างหน้าเมือง
 เพอียดกันศตรอนอยู่ทางฝ่ายตะวันออก จึงสันนิษฐานว่าพวกมอญ
 อาณาเขตเข้ามาจากฝ่ายตะวันตกมาสร้างไว้ ถ้าผู้สร้างเป็นพวกที่
 อยู่กต่างประเทศ (อย่างกรุงเทพฯ) ก็คงสร้างทางฝั่งตะวันออกเหมือน
 อย่างเมืองราชบุรีใหม่และเมืองกำแพงเพชร ซึ่งย้ายมาตั้งทางฝั่ง
 ตะวันออกตรงข้ามฟากกับเมืองเกาดังนี้ นอกจากเมืองโบราณยังมี

ศตราจารย์ภาษามอญอนตอออกซรเบเนชนเกาแก่ปรากฏทงทเมืองดพบร
 และเมืองดาพนุ เรืองตำนานในพนเมืองมเรืองจามเทอวงค์เบเนคณ
 กแต่ดงความให้เห่นเคาเงอนวามอญไคมาครอบงำดงประเทศน ซอท
 รู้ว่าพวกขอมไคเขามามอานาจครอบงำประเทศลาวนน มีหลักฐาน
 ยงชนไปกวามอญ คอยมวตฤ์ถานบ้านเมืองซงพวกขอมไคสร้าง
 ไวปรากฏอยู่เบเนอนมาก มักมีทางฝ่ายตะวันออก นอกจากนยงมี
 ปรากฏปราสาทหิน พระพุทธรูป เทวรูป ลวดลายอันเบเนแบบขอม
 ตลอดจนคณคณหงส์อชอมซงเขียนคณภรพระไตรปิฎกอยู่เบเนหลักฐาน
 ล้วนเรืองพงศาวดารของชนชาติไทยนน มีเคาเงอนวาทงแต่เมอพุทธ
 ศักราชราว ๕๐๐ ปี ประเทศไทยเดิมถูกพวกจันทรุกชิงเอาดินแดน
 ไปเบเนอาณาเขตเบเนอนคบบมา มีพวกไทยทรกอดระไม่อยากยอมอยู่
 ในอานาจจันพากนทงเมืองเดิมอพยพไปหาบ้านเมืองอยู่ใหม่ทางทิศ
 ตะวันตกพวกหนึ่ง ไปตั้งภูมิดาเนาอยู่คอดแดนเมียงพม่า ค่อมาม
 ไทยอกพวกหนึ่งอพยพจากเมืองเดิมควยเหตุอันเดียวกัน แต่พวกน
 แยกดงมาทางซางทิศไค ไทยทงตั้งพวกจิงได้นามต่างกน พวกท
 อพยพไปตั้งบ้านเมืองอยู่ทางทิศตะวันตกได้นามว่าไทยใหญ่ (ใน
 บัจจุบันนเรียกกนว่า "เงยว" หรือ "ฉาน") พวกทอพยพดงมา
 ตั้งบ้านเมืองทางทิศไคได้นามว่าไทยน้อย ไทยเราชาวไทยอยู่ใน
 พวกไทยน้อย แรกมาตั้งภูมิดาเนาเบเนบ้านเมืองชนใหม่ในฉวัน
 แคว้นซงยงเรียกว่าดบส์องเจ้าไทย แล้วพากนหากตั้งภูมิดาเนาคอด
 ดงมาซางไคโดยลำดับ จนแขวงดบส์องบนนาและฉานซาง บาง

พวกก็ข้ามแม่น้ำโขงลงมาอยู่ในแขวงदानนา (คือมณฑลพายัพคณ)
 และมีบางพวกเคยลงมาอยู่จนถึงแดนเมืองสุโขทัย เมืองดพบุรี
 ตลอดจนเมืองอุทอง ตั้งแต่ในสมัยเมื่อพวกมอญยังปกครองอยู่ข้าง
 ฝ่ายเหนือและพวกขอมยังปกครองอยู่ข้างฝ่ายใต้ มีจำนวนไทยทั้ง
 ทอพยพมาและมาเกิดใหม่ในประเทศนั้นมากจนเป็นอันดับมา ครั้นถึง
 สมัยเมื่ออาณาจักรมอญและขอมเสื่อมลงด้วยกัน พวกไทยก็ลงมาตั้ง
 บ้านเมืองอยู่ในแขวงदानนาพวกนี้ตั้งเป็นอิสระชนก่อน แล้วพวกไทย
 ก็ลงมาตั้งอยู่ในแขวงสุโขทัยก็ตั้งเป็นอิสระชนตาม พวกไทยในแขวง
 ดานนาคงเมืองชัยปราการ อันอยู่ในแขวงจังหวัดเชียงใหม่คณเป็น
 อันดับ แล้วลงมาตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี พยายามปราบ
 ปราบพวกมอญขยายอาณาเขตลงมาทางเมืองหริภุญชัย (คือเมือง
 ลำพูน) แล้วมาตั้งเมืองเชียงใหม่เป็นราชธานี พวกไทยก็ตั้งเป็น
 อิสระในแขวงสุโขทัยตั้งเมืองสุโขทัยเป็นราชธานี แล้วพยายามปราบ
 ปราบพวกขอมขยายอาณาเขตลงมาทางเมืองดพบุรี ไทยพวกที่ตั้ง
 เป็นอิสระในแขวงदानนาได้อาณาเขตเพียงแต่ในมณฑลพายัพคณ
 แล้วก็เสื่อมอำนาจ แต่ไทยพวกที่ตั้งเป็นอิสระ ณเมืองสุโขทัยสามารถ
 แผ่อาณาเขตได้กว้างใหญ่ไพศาลไปจนประเทศอื่น และได้ปกครอง
 เป็นเจ้าของประเทศไทยสืบมาจนกาลบัดนี้ จึงนับว่าเมืองสุโขทัยเป็น
 ปฐมราชธานีแห่งประเทศไทยตั้งแต่เป็นลัทธิแก่ชนชาติไทยในราวเมื่อ

๕. เหตุที่ชนชาติไทยจะได้เป็นใหญ่ในประเทศไทย เป็น
 เพราะมีกำลังมากกว่าชนชาติอื่นซึ่งปกครองอยู่ก่อนนั้นเป็นธรรมดา
 แต่ที่ชนชาติไทยสามารถปกครองประเทศไทยมาได้ช้านาน ถ้าจะ
 นับเวลาดากเกือบถึง ๗๐๐ ปีเข้ามีคน จำต้องอาศัยคุณธรรมอย่าง
 อ่อนนุ่มอยู่ในอุปนิสัยของชนชาติไทยด้วย ชาวเจ้าพิจารณาดู
 ตามหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดาร เห็นว่าชนชาติไทยมีคุณ
 ธรรม ๓ อย่างเป็นสำคัญ จึงสามารถปกครองประเทศไทยมาได้
 คือ ความจงรักภักดีระของชาติอย่าง ๑ ความปราศจากอหิงสาอย่าง ๑
 ความฉลาดในการประสานประโยชน์อย่าง ๑ หรือถ้าจะเรียกเป็น
 คำภาษาอังกฤษก็คือ Love of National Independence, Toleration
 and Power of Assimilation เหล่านี้เป็นสำคัญยิ่งกว่าคุณธรรม
 ภายนอก ซึ่งยังมีอีกหลายอย่าง จะกล่าวอธิบายให้เห็นเป็นลำดับต่อไป
 ทว่าอุปนิสัยชนชาติไทยรักภักดีระของชาตินั้น พงเห็นได้ตั้งแต่
 ทพากนทงเมืองเดิมมา เพราะไม่อยากจะอยู่ในอำนาจชนชาติอื่น และเมื่อ
 มาได้ครอบครองประเทศไทยแล้ว ในสมัยต่อมาแม่ตองตกทุกข์ได้ยาก
 ด้วยชนชาติอื่น ซึ่งมกาดังมากกว่าเขามายายบางคราวจนถึงบ้านแตก
 เมืองเลี้ยบบเยน ก็ยังพยายามแม่จันเอาชีวิตเขาแตก กุศลระของชาติ
 กตบคนได้ออกทุกคร้ง ปรากฏมาในเรื่องพงศาวดารตั้งวานเป็นหลักฐาน
 ทว่าอุปนิสัยไทยปราศจากอหิงสานั้น คือ ทวารตอบคกด
 จำพวกอื่นซึ่งอยู่ในปกครอง หรือแม่แต่จะมาอาศัย ความอ่อนน

หดฐานปรากฏแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ตั้งแจ้งอยู่ใน
 ศิลาจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช และปรากฏในสมัยอนัตตมา
 พงเห็นได้ตงชนชาติอื่นหรือพวกที่ถือศาสนาอื่น ๆ อยู่ในประเทศไทย
 ไทยก็มีไตรยางเจียมเยียม กตบชอบตงเคราะห์แมจนตงศาสนาอื่น ๆ
 ดวยถอว่าศาสนาอื่นให้ความสุขแก่ผู้เดอมได้เหมือนกันทุกศาสนา
 เพราะเหตุนี้แต่โบราณมาลุ่มเดจพระเจ้าแผ่นดินไทย จึงยอมทรงชวย
 อุปการะในการสร้างวัดคริสตัง และสร้างวัดเหว้อัดตาม ดวยมี
 พระราชประสงค์จะพระราชทานความสุขแก่ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินซึ่งเดอมได้
 ในศาสนาอื่น ๆ การเช่นนี้ไม่ปรากฏความเหมือนในประเทศอื่น
 มีแต่ในประเทศไทย และยังมีตงมาจนในสมัยปัจจุบันนี้ จะยก
 ดวยอย่างตงเช่นพระบาทลุ่มเดจพระเจ้าจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทาน
 ทดนมถมนนถาทรให้สร้างวัดโครตเซช และในการพิชชองพวกแขก
 เจ้าเชนยกยมชองหลวงพระราชทานชวยอยู่ทุกบัจจุบันนี้ คุณธรรม
 ความปราศจากอิหิงด่าทกตงามมิใช่จะมีแต่ไทยทเป็นชนปกครอง
 เท่านั้น เป็นอุปนิสัยตงออกไปจนตงไทยทเป็นราชฐรพตเมือง
 ชอนทานทงหลายผู้เคยเที่ยวเตรแมทเป็นชาวต่างประเทศ คงจะได้
 ตงเกตเห็นว่าเมื่อไปตามหมู่บ้านราชฐรไม่ว่าแห่งใด ๆ ถ้าไม่ประพฤติ
 ร้ายต่อเขาแล้วคงได้พบความตงนรับชวยอย่างเออเพอ โดยมีได้คิด
 เขาเปรียบชวยอย่างหนึ่งอย่างใดทัวไปในประเทศไทย ความปราศจาก
 อิหิงด่าทงเป็นข้อด่าคเญอนหนึ่งซึ่งทำให้ชนชาติอื่นมพวกชอมเป็นตง
 ไม่รังเกียจการปกครองของชนชาติไทยมาแต่เดิม

ทว่าไทยฉลาดในการประสานประโยชน์ชนนวกพงเห็นได้ตั้งแต่
 สมัยเมื่อแรกไทยได้ปกครองประเทศไทย ในสมัยนั้นพวกขอม
 ยงมอยุ่เป็นอันมาก แทนที่จะกดขี่ข่มได้ ไทยกลับคิดเอาใจพวกขอม
 ให้เข้ากับไทยด้วยประการต่าง ๆ ยกตัวอย่างดังเช่นพระเจ้ารามคำแหง
 มหาราชทรงคิดตั้งแบบหนังสือไทย ให้ใช้เขียนได้ทั้งภาษาไทย
 และภาษาขอมด้วยตัวอักษรอย่างเดียวกัน และจารึกประเพณี
 ขอมอย่างใดดี ไทยก็รับมาประพฤติกเป็นประเพณีของไทยไม่ถือถือ
 คุณธรรมที่ฉลาดประสานประโยชน์อันนี้ คงเป็นปัจจัยสำคัญ
 อันหนึ่งในโบราณสมัย ซึ่งทำให้ขอมกับไทยกลายเป็นชาวไทย
 พวกเดียวกัน แม้ในสมัยภายหลังมา เมื่อมพวกจีนพากันเข้ามาตั้ง
 ทำมาหากินในเมืองไทย มาอยู่เพียงชั่วบรรพหนึ่งหรือสองชั่วคนก็
 กลายเป็นชาวไทยไปด้วยคุณธรรมของไทยที่กล่าวมา ถึงอารยธรรม
 ของชาวยุโรป ไทยในประเทศไทยก็แต่เห็นคุณและมีคามนิยม
 ก่อนชาวประเทศอื่น ๆ ที่เกิดเคียงกัน และได้รับประโยชน์จาก
 อารยธรรมนั้นสืบมาจนทุกวันนี้ ก็เพราะความฉลาดประสานประโยชน์
 อันมีในอุปนิสัยของชนชาติไทย จึงเห็นว่าคุณธรรมทั้ง ๓ อย่าง
 ที่พรรณามา ควรนับว่าเป็นอัครจริยในอุปนิสัยของชนชาติไทยมาแต่
 โบราณด้วยประการฉะนี้

๕. ลักษณะการปกครองประเทศไทยสมัยดึกดำบรรพ์
 เมื่อตายงเป็นใหญ่อยู่โดยดาวงกต หรือในชนเมอมอญเข้ามา
 อานาจรอบงากต จะเป็นอย่างไรเจ้าพเจ้าหาทราบไม่ เห็นเค้า

เจอนปรากฏแต่ลักษณะการปกครองของขอมและของไทย พอสังเกต
 ได้ว่าวิธีการปกครองมาแต่คติต่างกัน คือพวกขอมปกครองตามคติ
 ซึ่งได้มาจากชาวอินเดีย พวกไทยปกครองตามคติของไทยซึ่งพามา
 จากเมืองเดิม มิได้เอาอย่างชาวอินเดีย เรื่องตำนานการปกครอง
 ของขอมกับของไทยที่เอามาใช้ ในประเทศไทยก็ต่างกัน คือเมื่อ
 พวกขอมเข้ามาอำนาจในประเทศไทยนั้น มิได้ปกครองเองทั่วทั้ง
 ประเทศ ขอนพงสังเกตได้ด้วย โบราณวัตถุอันเป็นแบบอย่างต่าง
 ขอมต่าง มีปรากฏกันไปฝ่ายเหนือเพียงเมืองสุวรรณโคณฑา
 เหนือขึ้นไปหาไม่ คงเป็นเพราะตอนข้างเหนือพวกอินยังปกครอง
 เป็นประเทศราชขึ้นต่อขอม ในเรื่องตำนานโยนกก็ปรากฏว่าในสมัย
 เมื่อพวกขอมเข้ามาครอบงำนั้น ทางเมืองหริภุญชัยพวกมอญยัง
 ปกครอง ทางเหนือขึ้นไปตามชายแม่น้ำโขง ยังมีเจ้าดาวราชวงศ์ดาว
 จกราชครอบครองอยู่ช้านาน ครั้นพวกไทยได้แดนดาวทางฝ่าย
 เหนือก็ปกครองตามจารตประเพณีของไทยลงมาทางข้างเหนือ เพราะ
 ฉะนั้นในสมัยเมื่อไทยได้เป็นใหญ่ ณ เมืองสุโขทัย วิธีการปกครอง
 ประเทศไทยจึงมีอยู่เป็น ๒ อย่าง เมืองทางฝ่ายเหนือปกครองตาม
 ประเพณีไทย เมืองทางฝ่ายใต้ปกครองตามประเพณีขอม ก็แต่
 ประเพณีการปกครองของขอมกับของไทยเหมือนกันอย่างหนึ่ง ซึ่งถือ
 เอาอาณาเขตของพระเจ้าแผ่นดินเป็นหลักในการปกครอง มาผิด
 กันที่พวกขอมถือหลักตามชาวอินเดีย สันนิษฐานว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็น
 พระโพธิสัตว์หรือเป็นพระอัครพระนารายณ์แบ่งภาคลงมาเพียงโลก

และอาศัยพรหมณเป็นเจ้าตำรวจปกครอง ลักษณะการที่พวก
 ขอมปกครองราษฎรจึงคล้ายนายปกครองบ้างตรงกับภาษาอังกฤษซึ่ง
 เรียกว่า Autocratic Government ส่วนวิธีการปกครองของไทยนั้น
 นับถือพระเจ้าแผ่นดินเช่นบิดาของประชาชนทั้งปวง วิธีการปกครอง
 ก็เอาลักษณะการปกครองดังกล่าวมาเป็นคติ เป็นต้นแต่ถือว่าบิดาเป็น
 ผู้ปกครองครัวเรือน (คำว่า "พ่อครัว" เดิมทีเดียวเห็นจะหมายความว่า
 ว่าผู้ปกครองครัวเรือน อันกรรมตาย่อมร่วมครัวไฟกัน ภายหลังมา
 จึงเข้าใจคำว่าพ่อครัวก็ตายไปเป็นผู้ประกอบอาหาร) ญาติครัว
 เรือนรวมกันเป็นบ้านอยู่ในปกครองของ "พ่อบ้าน" ผู้อยู่ในปกครอง
 เรียกว่า "ลูกบ้าน" ญาติบ้านรวมกันเป็นเมือง ถ้าเป็นเมือง
 ขุนอยู่ในปกครองของ "พ่อเมือง" ถ้าเป็นเมืองประเทศราช
 เจ้าเมืองเป็น "ขุน" ญาติเมืองรวมเป็นประเทศอยู่ในปกครองของ
 พระเจ้าแผ่นดิน แต่โบราณเรียกว่า "พ่อขุน" ข้าราชการตำแหน่งต่างๆ
 ได้นามว่า "ลูกขุน" ดังนี้ จึงเห็นได้ว่า วิธีการปกครองของไทย
 เป็นอย่างบิดาปกครองบุตรหรือเรียกตามภาษาอังกฤษว่า Paternal
 Government ยังใช้เป็นหลักวิธีปกครองประเทศไทยสืบมาจนทุกวันนี้

๖. เมื่อไทยได้ปกครองประเทศไทยในเวลายังมีการปกครอง
 เป็น ๒ อย่างดังกล่าวมาแล้ว น่าสนใจฐานว่าคงจะเกิดเป็นปัญหา
 ขนแกะกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงตั้งแต่แรก ที่จะปกครองประเทศไทย
 ไทยทั่วไปด้วยวิธีอย่างใดจะเหมาะสมดี และน่าตั้งมตว่าคงคิดเห็นด้วย

อุปนิสัยสามารถในการประสานประโยชน์ ว่าควรเลือกเอาการที่
 ดีต้องนำมาปรับปรุงให้เป็นวิชิปกครองประเทศไทย แต่ในสมัย
 หนึ่งแรกนั้นไทยยังไม่ได้ศึกษาทราบคุณและโทษในวิชิปกครองของขอม
 มากนัก จึงใช้กระบวนการปกครองโดยวิธีของไทยมาก่อน ค่อย
 แลออกวิชิปกครองของขอมเพิ่มขึ้นโดยลำดับ ขอนพวงเห็นได้ในศิลา
 จารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ถ้อยคำเป็นภาษาไทยเกือบ
 ไม่นอนปน พระเจ้าแผ่นดินกว้างพระองค์แต่เป็นอย่างไรบิดาของ
 ประชาชนเช่นผูกกระดิ่งไว้ที่ประตูพระราชวัง ใครมีทุกข์ร้อนก็ให้ไป
 ถิ่นกระดิ่งร้องทุกข์ได้ดังน แต่ในจารึกของพระมหากษัตริย์รัชกาล
 หดงต่อมา ปรากฏถ้อยคำภาษาขอมและมพ ชมากจนเป็นอันคืบมา
 แล้ววิชิปกครองอาณาเขตเมอกรกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ดูประหลาด
 ที่วงอาณาเขตซึ่งการบังคับบัญชาอยู่ในรัฐบาดราชธานีปกครองเอง
 แคบหนักหนา คือเอาเมืองสุโขทัยเป็นราชธานีที่พระเจ้าแผ่นดิน
 เสด็จประทับ แดวมเมืองลูกหลวงครองรักษาหน้าด่านอยู่ ๕ ด่าน
 คือเมืองสุโขทัย ซึ่งเดยวนเรียกว่าเมืองสุวรรณโคตมอยู่ด่านเหนือ
 เมืองสองแคว ซึ่งเดยวนเรียกว่าเมืองพิษณุโลกอยู่ด่าน
 ตะวันออก เมืองสุระหลวงซึ่งเดยวนเรียกว่าเมืองพิจิตรอยู่ด่านใต้
 เมืองกำแพงเพชรอยู่ด่านตะวันตก ระยะทางแต่เมืองหน้าด่านเดินถึง
 ราชธานีเพียงภายใน ๒ วันทุกด้าน นอกนั้นออกไป แม้เมื่อ
 พระราชอาณาเขตประเทศไทยกว้างขวางอย่างยิ่งในรัชกาลของ
 พระเจ้ารามคำแหงมหาราช ก็ให้เป็นเมืองปกครองกันเองเป็นประเทศ

ราชเช่นเมืองอุททองเป็นต้นบ้าง เป็นเมืองพอเมืองครองบ้าง อาจ
 เป็นด้วยมความจำเป็นในสมัยนั้น เพราะไทยกำลังปราบชอมแผ่อานา
 ดงมาข้างใต้ แล้วควบคุมอาณาเขตด้วยระเบียบการปกครอง
 ปล่อยให้เมืองชนมอานาจำนวนมากอย่างนั้น ย่อมมั่นคงแต่เมื่อพระเจ้า
 แผ่นดินอินทรวงอานาภาพมาก ถ้าพระเจ้าแผ่นดินอินทรวงอานาภาพเมื่อใด
 ราชอาณาเขตก็อาจแตกได้โดยง่าย เรื่องพงศาวดารกรุงสุโขทัย
 ก็เป็นเช่นนั้น พอล่วงรัชกาลพระเจ้ารามคำแหงมหาราชแล้ว
 หัวเมืองซึ่งเคยขึ้นอยู่กับราชอาณาเขตกรุงสุโขทัยก็ตั้งตนแยกกันไปโดย
 ตั้งตนเป็นอิสระบ้าง ตกไปเป็นเมืองชนของก๊กอื่นบ้าง กรุงสุโขทัย
 อ่อนกำลังลงเป็นอันดับมา จนถึง พ.ศ. ๑๘๘๕ พระเจ้าอู่ทองก็รวบรวม
 หัวเมืองทางข้างใต้ตั้งเป็นอิสระชน ณ กรุงศรีอยุธยา พระมหา
 ธรรมราชาธิไทยราชันบิดาของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชไม่สามารรถ
 ปราบได้ ต้องยอมเป็นไมตรีอย่างประเทศที่เดิมนั้น ครั้นต่อมา
 ถึงรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชพงศาวดารก่งทพชนไปปราบปราม
 กษัตริย์สุโขทัยองค์หนึ่งไม่ได้ก็ต้องยอมเป็นประเทศราชขึ้นต่อ
 กรุงศรีอยุธยา รวมเวลาที่กรุงสุโขทัยได้เป็นราชธานีประเทศไทย
 อยู่ไม่เต็มร้อยปี

๗. วิชาการปกครองประเทศไทยเมื่อกกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี
 มีความเจริญทราบความได้มากชน ด้วยยังมีหนังสือพงศาวดาร
 อากัษณคดีหาความรู้ได้นอกจากศิลาจารึก คือนางตั้งเรื่องพระราช
 พงศาวดาร และหนังสือกฎหมายเก่าฉบับพิมพ์เป็นสองเล่มต้นนั้น

เป็นคน ทงมหงด้อจดหมายเหตุซ่งฝรั่งแต่งไวคังแต่ด้มยในรัชกาล
พระเจ้าทรงธรรมเป็นคนมาอกจาพวกหนง แต่กยงคองอาศัย
ตั้งนษฐานประกอบอกเป็นอนหมาก ถึงชนนตั้งเกดไคว่าพวกไทยชาว
เมืองอู่ทองเคยได้รบความอบรมและเด้อมได้ในประเพณีชอบมากกว่า
พวกเมืองสุโขทัย เพราะไทยทงมาอยู่ข้างไคไคอยู่ปะปนกับพวก
ชอบมาชานาน ซอนจะพงเห็นไคในกฎหมายซ่งตงชนในด้มยนชอบใช้
ถ้อยคำภาษาเขมรและภาษาดันล่กฤต ซ่งพวกชอบชอบใช้ยงกว่า
หนงด้อซ่งแต่งครังกรุงสุโขทัย จารตประเพณีกชอบใช้ตามคคชอบ
มากชน มีขอด้าคัญเป็นนอทาหรณ เช่นเรื่องทาดกรรมกรใน
ประเพณีไทยแต่เดิมห้ามไม้ พวกไทยทงมาอยู่ข้างไคมารับประพฤติ
การใช้ทาดตามประเพณีชอบ มีความปรากฏในบานแผนกกฎหมาย
ลักษณะดกพาทหนง ว่าเมื่อครังกรุงศรีอยุธยาบ้กรุงสุโขทัยเป็น
ไมครกนหน มีผู้ดกพาททาดในกรุงศรีอยุธยาหนนไปเมืองเหนือ
พวกเจ้าเงนกราบทุกพระเจ้าอู่ทองขอให้ไปคิตตามเอาทาดกดบมาว่า
เพราะ “เมืองทานเป็นอนหนงอนเคยกนแคว” ดงน แต่พระเจ้า
อู่ทองหาทรงบัญญัติตามไม้ คารดตั้งให้ว่ากดาวเอาแก่ผู้ขายนาย
ประกน และมคาชงยงใช้กนมาปรากฏอยู่คานหน ซ่งเรียกผู้พน
จากทาดว่า “เป็นไท” ดงน พงตั้งนษฐานไคว่าเพราะแต่เดิม
ชนชาติไทยไม้มทจะเป็นทาด และไทยมารับใช้ประเพณีทาดกรรมกร
จากชอบ ทาดจิงได้มด้มมาในประเทศไทย จนกระทั่งพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้เลิกเดี่ย

เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ถึงกระนั้นการปกครองกรุงศรีอยุธยาที่ยังเอาแบบ
 ของไทยไว้เป็นหลัก เป็นต้นว่าการปกครองอาณาเขตเมืองชนแวกต่าง
 แบบแผนทำนองเดียวกันกับกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คือเอาพระนคร
 ศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่กลาง มีเมืองหน้าด่านทั้ง ๔ ด้าน เมือง
 ดงพมพอยู่ด้านเหนือ เมืองนครนายกอยู่ด้านตะวันออก เมือง
 พระประแดงอยู่ด้านใต้ เมืองสุพรรณบุรีอยู่ด้านตะวันตก ระยะ
 ทางไปมาถึงราชธานีได้ภายใน ๒ วันเช่นเดียวกัน หัวเมืองนอกจาก
 นั้นก็ยกให้ปกครองกันเองทั่วไป วิถีการปกครองกรุงศรีอยุธยามา
 แก่ไข่มากเมื่อรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เหตุด้วยเมื่อรัชกาล
 ก่อน ได้อาณาเขตกรุงศรีอยุธยา ซึ่งตลิ่งติดลงเป็นประเทศราชอยู่
 นานมาเป็นเมืองชนกรุงศรีอยุธยา และตลิ่งใต้เมืองนครราชสีมาซึ่งเป็นราชธานี
 ของประเทศขอมเมื่อบัดนี้ พ.ศ. ๑๙๗๖ ในสมัยนั้นได้ชำระการ
 เมืองสุโขทัย และชาวกรุงกัมพูชาทั้งพวกพราหมณ์พวกเจ้านายท้าว
 พระยาซึ่งชำนาญการปกครองมาไว้ในกรุงศรีอยุธยาเป็นอันมาก ได้
 ความรู้ขนบธรรมเนียมราชการบ้านเมืองทั้งทางกรุงศรีอยุธยาและกรุง
 กัมพูชาถนัดดีกว่าที่เคยรู้มาแต่ก่อน จึงเป็นเหตุให้แก้ไขประเพณีการ
 ปกครอง เดิมทีแบบแผนในกรุงศรีอยุธยาและแบบแผนขอมในกรุง
 กัมพูชามาปรุงเป็นวิถีการปกครองกรุงศรีอยุธยา ตั้งแต่ในรัชกาล
 สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี
 พระองค์ที่ ๒ ซึ่งเป็นราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ วิถีการปกครองที่
 ปรุงขึ้นเมื่อระหว่าง พ.ศ. ๑๙๙๓ จน พ.ศ. ๒๐๗๒ ใน ๒ รัชกาลที่กล่าว

มาจึงได้เป็นหลักของวิชัยปกครองประเทศไทยสืบมา
ในบางสมัยก็เป็นแต่แก่พละความ ทั่วหลักวิชยคงอยู่จนถึงกรุง
รัตนโกสินทร์

๗. ทนจะว่าด้วยลักษณะการปกครอง ซึ่งได้ตั้งเป็นแบบ
ต้นบรมนครกรุงศรีอยุธยา พรรณนาที่ละเอียดแนกต่อไป ลักษณะการ
ปกครองอาณาจักรเขตนคร มีเค้าเงื่อนปรากฏอยู่ในกฎหมายเทวราช
และทำเนียบศักดิ์นาหวเมือง ว่าเด็กแบบทมเมืองลูกหลวง ๕ ด้าน
ราชธานีอย่างแรกก่อน ขยายเขตการปกครองของราชธานีกว้างขวาง
ออกไปโดยรอบ ถ้าจะเรียกนามตามท้องที่ในปัจจุบันนี้ ก็คือรวม
มณฑลราชบุรี มณฑลนครชัยศรี มณฑลนครสวรรค์ (เพียงเมือง
ชัยนาท) มณฑลปราจีน เข้าอยู่ในวงราชธานี กำหนดบรรดา
เมืองซึ่งอยู่ในวงราชธานีเป็นเมืองชั้นจตุรา มุ่งรักษาการเป็น
พนักงานปกครอง ซึ่งอยู่ในอำนาจเจ้ากระทรวงต่างๆ ที่ในราชธานี
หัวเมืองซึ่งอยู่ภายนอกวงราชธานีออกไป คงเป็นเพราะอยู่ไกลจะ
ปกครองจากราชธานีไม่สะดวก หรือเพราะอยู่หน้าด่านชายแดนจึงจัด
เป็นเมืองพระยามหานคร ชั้นเอก ชั้นโท ชั้นตรี โดยลำดับ
กั้นตามขนาดและความสำคัญขงเมือง เมืองชั้นต้นต่อมาเรียกว่า
“หัวเมืองชั้นนอก” ต่างมีเมืองชั้นอยู่ในอาณาจักรแต่เพียง
วงราชธานี และบรรดาเมืองชั้นนอกนั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ทรงตั้งพระราชวงศ์หรือข้าราชการชั้นสูงคิดเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง
มีอำนาจบังคับบัญชาการสัตหชาติอย่างเป็นผู้ต่างพระองค์ทุกอย่าง และ

มีการพนักงานปกครองทุกแผนกอย่างเช่นในราชธานี หัวเมือง
 คือนอกไปซึ่งเป็นเมืองชนต่างชาติต่างภาษาอยู่ชายแดนต่อประเทศ
 อื่นให้เป็นเมืองประเทศราช มีเจ้านายของชนชาติตนเองปกครองตาม
 จารตประเพณีของชนชาตินั้นๆ เป็นแต่ใครจะเป็นเจ้าเมืองต้องบอก
 เขามาทูลขอให้สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ณ กรุงศรีอยุธยาทรงตั้ง และ
 เมืองหนตองถวายต้นไม้ทองเงินกับเครื่องราชบรรณาการกำหนด ๓ ปี
 ครั้ง ๑

ส่วนการปกครองท้องถิ่นภายในเขตเมืองอันหนึ่งนั้น มีเค้าเงื่อน
 อยู่ในกฎหมายหลายบท คือในพระราชกำหนดเก่าเป็นต้น การ
 ปกครองตั้งต้นแต่ “บ้าน” มีผู้ใหญ่บ้านซึ่งผู้ว่าราชการเมืองเลือกตั้ง
 เป็นหัวหน้า หาดายบ้านรวมกันเป็น “ตำบล” มีกำนันเป็นหัวหน้า
 ต่อกำนันมักได้รับบรรดาศักดิ์เป็น “พน” หาดายตำบลรวมเป็น
 “แขวง” มีหมื่นแขวงเป็นผู้ปกครอง หาดายแขวงรวมเป็นเมือง มีผู้
 หรือพระยามหานครเป็นผู้ปกครอง เป็นที่ตั้งระเบียบการปกครอง
 ท้องที่ ดงน

๕. ทนจะพรรณาน่าด้วยวิธปกครองคน ตามลักษณะการ
 ปกครองประเทศไทยแต่โบราณต่อไป เหนือในเรื่องที่กล่าวคือนั้น
 ชาวเขายังจำได้อยู่ ว่าเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โปรดให้ตั้งพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารเมื่อรัตน
 โกสินทรศก ๑๒๒ (ตรงกับ พ.ศ. ๒๔๔๖) มีคนเข้าใจกันโดย
 มากกว่ารับเอาประเพณีของฝรั่งมาใช้ ผู้ที่ไม่เห็นชอบด้วยบางคน

ก็กล่าวว่าจะไม่ควรจะเกณฑ์ผู้คนเป็นทหารทวทงบ้านทงเมือง รัฐบาล
 อาจจะม้ทหารเท่าใด ก็ควรจ้างเอาอย่างทหารอังกฤษ ความเข้าใจเช่น
 ว่าจะยังมีอยู่หรือไม่ ข้าพเจ้าไม่ทราบแน่ แต่ความจริงการที่เกณฑ์
 ชายฉกรรจ์ทุกคนเป็นทหารนั้น เป็นประเพณีของไทยใช้มาเก่าแก่
 ดเหมือนก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาได้ ใช้แต่เท่านั้น ถึงวิธีการปกครอง
 ประเทศไทย ถ้าว่าด้วยส่วนปกครองผู้คนก็ใช้วิธีการปกครองอย่างทหาร
 มาแต่ดั้งเดิม การย้ายพลเรือนเหมือนแต่อย่างฝักใฝ่ให้ทหารช่วยทำ
 จะยกตัวอย่างให้เห็นง่าย ๆ เช่นเจ้ากระทรวงการพลเรือน แต่ก่อน
 ถัดจนแต่เป็นนายพลยังเรียกว่า “เสนาบดี” อันแปลว่านายพลติด
 อยู่จนทุกวันนี้ เพราะเหตุที่วิธีการปกครองประเทศไทยแต่เดิมที่ใช้วิธีการ
 ทหารเป็นหลัก ครั้นเมื่อสมัยต่อมาการที่กองทัพตั้งกรมต่าง
 แดะมีการต่าง ๆ อันเป็นฝ่ายพลเรือนทวชน ก็ผ่อนผันให้ทหาร
 เข้าประจำการพลเรือนมากขึ้นเป็นอันดับมา ลักษณะการทหารแต่เดิม
 จึงเลือนไป แต่ยังคงเป็นหลักอยู่หาได้เล็กน้อย ที่คนเข้าใจผิดไป
 ก็ด้วยแต่โบราณยังไม่ม้วชิรมพหนังสือ การตั้งหรือแก้ไขพระราช
 กำหนดกฎหมายอันใดก็เป็นแต่เขียนลงบนแผ่นกระดาษ เอาไปบ่าวร้อง
 โฆษณาแล้วดอกดงเดิมสมุดรักษาไว้ไม่กมบบ ผู้ที่จะได้อ่านก็น้อย
 ครั้นผู้ที่จะได้อ่านหมดตัวไป ก็มีใครจะมีใครรู้เรื่องราวและเหตุผล
 ต้นปลายว่าการเรื่องนั้น ๆ เป็นมาอย่างไร

หลักแห่งวิธีการปกครองของไทยแท้จริงม้ความ ๒ ขอนเป็น
 สำคัญ คือพระราชอาณาเขตของพระเจ้าแผ่นดินขอ ๑ กับการทบงค

ให้บรรดาชายฉกรรจ์มหานาคองเบณฑหารสำหรับช่วยรักษาบ้านเมือง
 ออกข้อ ๑ ใช้คำว่า "ทำราชการ" แปลว่าการของพระเจ้าแผ่นดิน
 เพราะเหตุที่พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงอาชญาดีทชเป็นประมุขแห่งการรักษา
 บ้านเมือง หน้าที่ของหนอความทวณหมดทุกชนบรรดาคักคิด ผดกนแตก
 ให้ทำการต่างกันตามความสามารถของบุคคลต่างชนต่างจำพวก เพื่อให้
 ได้ผลดีอย่างงแก่บ้านเมือง ถ้าแต่โดยส่วนชายฉกรรจ์ที่เป็นไพร่
 พลเมืองนน มหนาทคงจะกต่างโดยสังเขปต่อไปน คอ

๑. เมื่อมอายุได้ ๑๘ ปี ต้องเข้าทะเบียนเป็น "ไพร่ส้ม"
 ให้มุดนายฝึกหัดและใช้ส้อย (จะมีกำหนดกบียงคนหาหัดฐานไม่พบ
 เพราะชนหัดงมากตายเป็นอยู่คดอดอายของนายไปเดี่ย ข้าพเจ้า
 สันนิษฐานว่าเดิมจะมีกำหนด ๒ ปี) ครนอายุได้ ๒๐ ปี (ปลดจาก
 ไพร่ส้ม) ไปเป็น "ไพร่หลวง" มหนาทรบราชการแผ่นดิน ผูอนจะ
 เอาไปใช้ส้อยไม่ได้ อยู่ในเขตรับราชการไปจนอายุได้ ๖๐ ปี จึงปลด
 ด้วยเหตุชรา หรือมฉะนนแม่อายยังไม่ถึง ๖๐ ปี ถ้ามบุตรตั้งเข้ารบ
 ราชการ ๓ คน กปลดบิดาให้พ้นจากราชการเหมือนกัน

๒. ชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเข้าสังกัดอยู่ในกรมใดกรมหนึ่งจะ
 ตอยตัวอยู่ไม่ได้ ลูกหลานเหลนซึ่งสืบต่อกันต้องอยู่ในกรมนนเหมือนกัน
 จะย้ายกรมใดค่อได้รบอนุญาต เพราะเหตุณถาสังกตกรมในราชธานี
 ไพร่กรมนนคองตงถนฐานอยู่ในวงหัวเมืองราชธานี ถ้าเป็นไพร่
 คองเมืองชนนอก เมืองไหนกตองอยู่ในแขวงเมืองนน ทงนเพอประโยชน์
 ในเวดามการศึกสงครามเกิดขึ้น จะได้เรียกระดมคนได้ทันท่วงท รวม

คนในวงราชธานีเป็นกองทัพหลวงและรวมคนในเมืองชนนอกเป็นเมือง
และกองทัพ หรืออย่างอื่นตามกำลังของเมืองนั้น ๆ

๓. ในเวลาปรกติไพร่หลวงในวงราชธานีต้องเข้ามาประจำ
ราชการปีละ ๖ เดือน ได้อยู่ว่างปีละ ๖ เดือน กำหนดเวลายามา
ประจำราชการเช่นวาน เรียกว่าเข้าเวร ต้องเอาเต็มขงของตนมา
กินเองด้วย เมื่อกองทัพยกมาบรรดาไพร่หลวงต้องมาเข้าเวร
ต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ลดตงอีกเดือนหนึ่ง คงต้องมาเข้าเวร
ประจำราชการแต่ปีละ ๓ เดือน

มีความขอหนึ่ง เหนือคอกการที่ชายฉกรรจ์ต้องมาเข้าเวร
คงกล่าวมา ซึ่งคนทั้งหลายยังไม่รู้หรือเข้าใจผิดอยู่โดยมาก ควรจะ
กล่าวอธิบายแทรกตงตรงน คือเมื่อตอนกลางสมัยกรุงศรีอยุธยา
รัฐบาลต้องการตวงเงินใช้จ่ายยิ่งกว่าได้ตวงคนมาเข้าเวร จึงยอมอนุญาต
ให้ไพร่ซึ่งไม่ปรารถนาจะเข้าเวรเสียเงิน "ค่าราชการ" เหมือน
อย่างจ้างคนแทนตัวได้ เมื่อมาถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์
ข้าราชการต้องเสียปีละ ๑๘ บาท มีผู้สมัครเสียเงินค่าราชการแทน
เข้าเวรเป็นพัน ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อตงพระราชบัญญัติลักษณะ
เกณฑ์ทหารแล้ว โปรดให้ผู้ซึ่งไม่ต้องถูกเกณฑ์เป็นทหารคงเสียเงิน
ค่าราชการแต่ปีละ ๖ บาท เท่ากับมหานาทของเข้าเวรรับราชการปีละ
เดือนหนึ่ง ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงแก้ไขให้เรียกว่ารัชชูปการ และโปรดให้พวกชายฉกรรจ์
ซึ่งเคยได้รับความยกเว้นด้วยปราศจากเหตุอันสมควรต้องเสียด้วย แม้

ทศตวรรษพระองค์เองทรงยอมเสียราชการบดะ ๖ บาท เหมือนกับ
 คนอื่น ๆ เงินราชการมิได้เป็นภาษอากรทดทงชนใหม่ เป็นเรื่อง
 แก่ไขลดหย่อนลงมาจากข้าราชการอนมประเพณีเดิมดังแต่ดงมา

จะกตบกดาวถงวชเกณท์ไพร่บรรชการตามประเพณีโบราณ
 ค่อไป ล่งหวเมืองพระยามหานครนน ในเวดาปรกติไม่ต้องการ
 คอไพร่เข้ามาประจำราชการมากเหมือนทไทรราชธานี รัฐบาดจ้งคิด
 ให้มวชล่งล่งวชแทนเข้าเวร เพราะหวเมืองเหตานนมบาดดงและภูเขา
 อนเบนทมหรอกทเกิดล่งของคองการใช้สำหรับราชการบ้านเมือง ยก
 คออย่างดงคณประล่งทสำหรับทำคณบณ คองใช้มุดคางคาวอนมในถา
 ตามหวเมือง และคอบกด่าหรับทำกระล่งบ้นอนมมากในมณฑลภูเกศ
 จ้งอนุญาตให้ไพร่ในทองทนน ๆ หาล่งของชงรัฐบาดคองการใช้มาล่ง
 โดยกำหนดบดะเทานนน ๆ แทนทคองมาเข้าเวรบรรชการ จ้งเกิดม
 วชเกณท์ล่งวชคองประการฉะน

คราวนจะวาดวชบุคคลชงเบนชนนาย สำหรับคอบคณบงคณ
 บัญชาไพร่อนคองเบนคณมคความล่งมารถยงกว่าไพร่พลล่งมญ ก ในล่งมย
 โบราณนนยงไม่มี โรงเรียนชงใครล่งมครเรียนวิชาอย่างไรจะอาจเรียนได้
 ตามชอบใจ บุคคลทงหลายได้อาศัยคักษาวิชาการต่าง ๆ ในล่งกุด
 ของคณเบนประมาณ เบนคณว่าบุคคลชงเกิดในตระกูลผู้ปกครอง
 เช่นราชล่งกุดกค ล่งกุดล่งนาบคและเจาบานการเมืองกคยอมได้ โอกาส
 คักษาวิชาการปกครองมากกว่าบุคคลจำพวกทเกิดในล่งกุดทำล่งนทำนา
 หาเดยงชพ เพราะเหตุนนในวชการคอบคณคณแต่ โบราณผู้เบนชนนาย

จึงเป็นข้อสำคัญอันหนึ่งซึ่งทำให้คนปรารถนายศกศักดิ์ แต่บุคคลซึ่งเป็น
 นายตามประเพณี โบราณต้องรับราชการเป็นนิจ และไม่พ้นราชการได้
 เมื่ออายุถึง ๖๐ เหมือนอย่างไร และไม่ได้รับผลประโยชน์โดยตรง
 จากรัฐบาล (เช่นรับเงินเดือนกันทุกวันนี้) ผลประโยชน์ที่ได้ใน
 ตำแหน่งได้จากอุปการะจากไพร่ที่อยู่ในบังคับบัญชาของตน คือได้
 อาศัยใช้สอยพวกสมพด และได้สิ่งของซึ่งพวกไพร่หุดองเพาะปลูก
 หรือทำมาหาได้แบ่งส่วนมากกำหนดโดยใจสมัคร ถ้าและควนายเป็น
 ตำแหน่งทำราชการอันเกิดค่าธรรมเนียม เช่นค่าประทับตราตำแหน่ง
 เป็นต้น ก็ได้อาหารธรรมเนียมเป็นประโยชน์ในตำแหน่งด้วย ผู้ว่าราชการ
 ตามหัวเมืองยังได้ค่าปรบอบนเป็นภาคหุดอง เรียกว่า “เงินพินัย”
 เป็นผลประโยชน์ด้วยดังนี้

ตำแหน่งข้าราชการทั้งปวงมีกำหนดมาแต่โบราณ
 ทุกวันนี้ก็ยังใช้อยู่ แต่ไม่ตรงกับเช่นใช้ในโบราณสมัย ในตำแหน่งนั้น
 กำหนดศักดิ์ออก ๓ อย่าง นอกจากศักดิ์นาทกถาวรมาแต่เดิม คือ “ยศ”
 เช่นเป็น เจ้าพระยา พระยา พระ หุดอง ขุน หมน อย่าง ๓
 “ราชทินนาม” เช่นที่เรียกว่า เจ้าพระยามหาเสนาบดี พระยาราชนฤ
 พระอินทรเทพ หุดองคชศักดิ์ ขุนมหาสิทธิโฆหาร เป็นต้นอย่าง ๓
 “ตำแหน่ง” เช่นเป็นเสนาบดี หรือปลัดทตถุดอง เจ้ากรม ปลัดกรม
 สมุหบัญชี เป็นต้นอย่าง ๓ แต่โบราณศักดิ์ทั้ง ๓ กับทั้งศักดิ์นาทรวมอยู่
 ในตัวบุคคลคนเดียว และเฉพาะแต่ในกระทรวงและกรมเดียวด้วย
 เป็นต้นว่าถ้าใครได้ราชทินนามว่า “มหาเสนา” คงต้องเป็นเจ้าพระยา

และเป็นที่น่าอัศจรรย์มหาเสนาบดีกระทรวงกลาโหม หรือโปรดให้
 ใครเป็นอธิบดีมหาเสนาบดีกลาโหมก็จะต้องมีนามว่า "มหาเสนา"
 และยศเป็นเจ้าพระยาด้วยดั่งน ข้าราชการตำแหน่งอื่น และชนอน
 กระทรวงอื่นก็เป็นเช่นเดียวกันตลอดถึงข้าราชการหัวเมือง เช่นผู้ว่า
 ราชการเมืองพิษณุโลกก็จะเป็นเจ้าพระยา (หรือพระยา) ผู้รั้ง
 ผู้ว่าราชการเมืองสุพรรณบุรีก็จะเป็นพระยา (หรือพระ) ผู้รั้งสงคราม
 ถึงเปลี่ยนตวงคน ชอกคงอยู่กับตำแหน่ง ไม่มากจที่จะต้องถามว่าเดยวัน
 ใครเป็นเสนาบดีกระทรวงกลาโหม หรือว่าใครเป็นปลัดทูตตลอด
 กระทรวงมหาดไทย เพราะคงชื่อว่าเจ้าพระยามหาเสนา และ
 พระยาราชนาคอยู่เป็นนิจ ประเพณีเช่นว่ามาในโบราณสมัยท่านอง
 จะแต่เห็นประโยชน์อย่างนี้ คือให้คนทั้งหลายต้องศึกษาเพียงทำเนียบ
 ทดงไว้ ก็อาจจะรู้ได้ว่าใครเป็นใครทุกตำแหน่งทุกกระทรวงมีปกติ
 ขวนขวายยิ่งกว่านั้น แต่ถึงขณะการตั้งข้าราชการแต่โบราณ เป็น
 แต่อาดกษณรมบดั่งแต่ความหมายบอกไปยังเจ้ากระทรวง คือในรัชกาล
 ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริให้
 สัญญาบัตรพระราชทานต่อพระหัตถ์เป็นประเพณีสืบมา

๑๐. ทนจะแสดงอธิบายระเบียบกระทรวงราชการแต่โบราณ

คือไป ได้กล่าวมาแล้วว่าราชการปกครองประเทศไทยแต่โบราณเอา
 การทหารเป็นหลัก การพลเรือนเอาแต่อาศัยใช้ทหารทำ หลักของ
 วิชาซึ่งใช้มาปรากฏจนในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์ เช่นเมื่อ
 คราวยกกองทัพไปปราบพวกฮ่อ ครึ่งบกุน พ.ศ. ๒๔๑๘ คิวแม่ทัพ

คือเจ้าพระยาภูธราภัยกิติ จักรพงษ์ เจ้าพระยามหุธรคีตจางกูร กิติ เป็น
 ข้าราชการตำแหน่งฝ่ายพลเรือน พวกนายทัพนายกองและไพร่พลก็
 รวมกัน ทงกรมฝ่ายทหารและกรมฝ่ายพลเรือนมิได้เกณฑ์แต่กรมฝ่าย
 ทหารฝ่ายเดียว เห็นได้ชัดว่าหตุกเดิมถือวามบรรดาคนทงหลายคอง
 เป็นทหารด้วยกันหมด แท้จริงเพงมาแยกการฝ่ายพลเรือนขาดจากทหาร
 เมื่อตงพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ลักษณะ
 การพลเรือนแต่โบราณจัดเป็น ๕ แผนกเรียกว่า เมือง วง คดง นว
 หรือเรียกรวมกันว่า "จตุสดมภ์" แปลว่าหตุกทง ๔ ลักษณะท
 จัดระเบียบการฝ่ายพลเรือนเป็น ๕ แผนกนั้นสันนิษฐานว่าจะเป็นดารา
 มาแต่อนเดย ด้วยประเทศอันทใกล้เคียงกับพม่ากิต เขมรกิต สดอด
 จนชวามลายู แบ่งเป็น ๕ แผนกทงองเดยวกันทงนน ไทยเรากงได้
 แบบมาจากพวกขอม เหตุทแบ่งเป็น ๕ แผนกนน บางทจะเอาหตุก
 ทงทหารมาใช้นนเอง คือให้เด่นาบคณบดีเป็นหัวหน้าจตุรงคเด่นา ทการ
 พลเรือนคณบดีแผนก จะกวดวอชบายลักษณะการพลเรือนทงแผนก
 คอไป คือ

เด่นาบคกรมเมือง เป็นพนักงานปกครองทงท รักษาเด่นาคดี
 บงคบบัญชาบรรดาไพร่บ้านพลเมืองเมออยู่ในทงทณฐานภูมิเด่นา
 ของคณทงไป

เด่นาบคกรมวง เป็นหัวหน้าในพระราชเด่นาก และเป็น
 เจ้ากระทรวงยุติธรรมด้วย จึงมีนามว่า "ธรรมาชิกกรณ" อนเหตุท
 กระทรวงวงจะได้วการยุติธรรมด้วยนน เพราะประเพณีโบราณ

ถือเป็นคดีเหมือนกันหมดทุกประเทศ แม้จนในยุโรป ว่าพระเจ้าแผ่นดิน
 เป็นผู้ทประทานยศธรรมแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน หรือถ้าจะว่าอย่างเข้าใจ
 ได้ง่าย ๆ พระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ทรงบัญญัติให้ราษฎรประพฤติอย่างไร
 หรือห้ามมิให้ประพฤติอย่างไร กับทงเมื่อราษฎรเกิดคดี ด้วย
 เบียดเบียนกันนัก หรือด้วยเกยงแยงกันนัก ใครนำความ
 มากราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน ๆ เป็นผู้ซึ่งจะชว่าผู้ใดผิด และบังคับ
 ให้ต้องรับโทษตามสมควรแก่ความผิดนั้น ลักษณะการเช่นนั้น
 พระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงปกครองพระราชอาณาเขตกว้างขวาง ก็นับด้วย
 ทจะทรงปฏิบัติได้ แม้เช่นหนบางพระองค์ ดังเช่นพระเจ้ารามคำแหง
 มหาราชก็พอพระราชหฤทัยจะประพฤติ จึงผูกกระดิ่งที่ประตู
 พระราชวัง เพื่อให้ราษฎรมาตีกระดิ่งถวายฎีกาได้ แต่ก็ได้ประโยชน์
 แก่ราษฎรที่อยู่ในเมืองสุโขทัย หาเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นซึ่งอยู่
 ห่างไกลไม่ ด้วยเหตุนี้พระเจ้าแผ่นดินจึงต้องแบ่งพระราชอำนาจให้
 มผู้นช่วย ในการรักษาความยุติธรรม แต่เพื่อจะเอาการนั้นไว้
 ให้ไกลพระเนตรพระกรรณ จึงโปรดให้เสนาบดีกระทรวงวังซึ่งเป็น
 ผู้ใกล้ชิดพระองค์เป็นเจ้าหน้าที่กระทรวงยุติธรรม และมีอำนาจ
 ตงยกกระบัตรออกไปอยู่ตามหัวเมืองเมืองละคน สำหรับบอกรายงาน
 การรักษาความยุติธรรมในเมืองนั้นๆ เข้ามาให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบ
 ด้วย วิธีการค้าดยศธรรมแต่โบราณเป็นอย่างไร จะแต่คงอธิบาย
 ในตอนต่อไปข้างหน้า

เสนาบดีกระทรวงพระคลัง เป็นพนักงานรับจ่ายและเก็บรักษา
 พระราชทรัพย์อันใดมาแต่ด้วยสำอากร หรือที่เราเรียกกันทุกวันนี้ว่า

ภาษาอักษร เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยาปรากฏว่ากำหนดเป็น ๕ ประเภท
เรียกว่าจังกอบประเภท ๑ อักษรประเภท ๑ ตัวประเภท ๑ ฤชา
ประเภท ๑ อธิบายมีอยู่ในกฎหมายลักษณะพระธรรมนูญบ้าง
ในลักษณะอาญาหลวงบ้าง อยู่ในหนังสือของดีเออเดอตาตูแบร์
ราชทูตฝรั่งเศสแต่งบ้าง จะรวมมาชี้แจงเป็นสังเขป

ที่เรียกว่าจังกอบนน คือ เก็บชกต้นค้ำเป็นสังเขป หรือ
เก็บเงินเป็นอัตราตามขนาดยานพาหนะซึ่งชนต้นค้ำเมื่อผ่านด่านขนอน
ประเพณีเก็บจังกอบเห็นจะมีมาแต่ก่อนไทยได้เป็นใหญ่ในประเทศไทย
ด้วยปรากฏในจารึกของพระเจ้ารามคำแหงมหาราชว่าโปรดเด็กจังกอบ
ในเมืองสุโขทัย แต่ภาษาอักษรอย่างอื่นประเภทใดจะตั้งเมื่อใด
ไม่ทราบแน่

ที่เรียกว่าอักษรนน คือ เก็บชกต้นค้ำผลประโยชน์ซึ่งราษฎร
ทำมาหาได้ด้วยประกอบการต่าง ๆ เช่นทำเรือกลต้นค้ำเป็นต้น หรือ
โดยได้รับสิทธิจากรัฐบาล เช่นอนุญาตให้ขุดหาแร่และเก็บของในป่า
หรือจับปลาในน้ำหรือค้ำกต้นค้ำสุราเป็นต้น

ที่เรียกว่าตัวนน คือ ยอมอนุญาตให้บุคคลบางจำพวก
ตั้งตั้งของ ซึ่งรัฐบาลต้องการใช้แทนแรงคนที่จะต้องเข้ามาประจำ
ทำราชการโดยเหตุตั้งกล่าวมาแต่พวกอน

ที่เรียกว่าฤชานนน เรียกจากการต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลต้องทำให้
เฉพาะตัวบุคคล คือที่เราเรียกกันทุกวันนี้ว่าค่าธรรมเนียมตอดจน
เบยปรับ ก็พระราชทรัพย์ที่ได้นั้นเป็นตวงเงินบ้าง เป็นตั้งของ

เด่นาบตกรมนานน แต่โบราณมหานาทเป็นพนักงานตรวจตรา
 การทำไร่นาและออกสัตว์ทนาซึ่งถือว่าเป็นการสำคัญอย่างยิ่งด้วยการ
 ทำนาเป็นอาชีพของราษฎรในประเทศนี้ยิ่งกว่าการอย่างอื่น แต่หาได้
 เกยของถึงให้กรรมสิทธิ์ทนาที่สวนไม้ ทบานกรมเมืองเป็นผู้
 ให้กรรมสิทธิ์ ทสวนกรมพระคตงเป็นผู้ให้กรรมสิทธิ์ หนาทกรมนา
 ออกอย่างหนึ่งน คอเก็บหางชาวชนฉางหดวงซึ่งนับว่าเป็นการสำคัญ
 ด้วยเด่นบยงอาหารเป็นกำลังของรพต ดำหรับบ้องกันบ้านเมือง
 แต่โบราณมิได้เรียกเป็นเงินค่านา ใครทนาได้ชาวคตงแบ่งเอา
 ฉางชนฉางหดวงไว้สำหรับใช้ราชการ จึงเรียกว่าหางชาวคตงรชกาด
 ที่ ๓ กรงรัตนโกสินทร โปรดให้เปิดย่นเก็บเป็นคตงเงินแทนชาวเปิดอก
 เพื่อมิให้ราษฎรได้ความลำบากด้วยคตงชนชาวมาตั้งถึงฉางหดวง
 จึงได้เรียกว่าค่านาแต่นั้นมา

ลักษณะการทแบ่งเบิน ๔ กระทรวงคตงกดาวเดว มมาแต่แรก
 คตงกรุงศรีอยุธยา หรือบางทจะมมากอนนชนไปอกกเบินคตง
 เมอถงรชกาดสมเดจพระบรมไตรโลกนาถ ทรงคตงเด่นาบตเพิ่มชน
 อก ๒ คตำแหน่ง ในหนังสือพระราชพงศาวดารใช้คำว่า "เอาทหาร
 เบินสมุหพระกดาโหม เอาพดเรือเบินสมุหนายก" คตงนคต
 คตงกระทรวงกดาโหมเป็นหัวหน้าราชการฝ่ายทหารทวไปกระทรวงหน่ง
 กระทรวงมหาดไทยเป็นหัวหน้าราชการฝ่ายพดเรือทวไปกระทรวงหน่ง
 เด่นาบตหัวหน้า ๒ กระทรวงนยศเป็นอกกรมทาด่นาบตคตงกว่าเด่นาบต
 จตุศตมภทงด์ ดูเหมอนจะมหนาททนาของอย่างเด่นาบตการฝ่ายทหาร

๑ คน ฝ่ายพลเรือน ๑ คน เป็นททรงปรึกษาราชการและราชการ
 ฝ่ายทหารเกิดขึ้น สมุหพระกลาโหมก็ได้เป็นประธานที่ประชุมข้าราชการ
 ฝ่ายทหารปรึกษาขอราชการนั้น นามคชนกราบบังคมทูลฯ และ
 เมื่อมีพระราชโองการดำรัสตั้งราชการอันใด ถ้าแต่การนั้นเป็น
 ฝ่ายทหาร กรมวงผู้ตบตั้งกฎหมายบอกมายังกลาโหม ๆ หมายถึง
 ไปยังกรมทหารทั้งปวง ส่วนราชการฝ่ายพลเรือน ก็เป็นหน้าที่
 ของสมุหนายกมหาดไทยอย่างเดียวกัน และอัครมหาเสนาบดีทั้ง ๒ น
 มีหน้าที่เป็นผู้บังคับบัญชาการหัวเมืองได้อีกอย่าง ๑ การบังคับ
 หัวเมืองมีปรากฏในหนังสือมองดีเออเดอตาตูแบร์ราชทูตฝรั่งเศส
 แต่งเมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ว่ามหาดไทยบังคับการ
 ฝ่ายพลเรือน กลาโหมบังคับการฝ่ายทหารทุกหัวเมืองจึงตั้งขึ้นฐาน
 ว่าแบบเดิมจะเป็นเช่นนั้น แต่เมื่อภายหลังรัชกาลสมเด็จพระ
 พระนารายณ์มา บางที่จะเป็นด้วยหัวเมืองเป็นกบฏในรัชกาลสมเด็จพระ
 พระเพทราชา หรือเป็นด้วยเห็นว่าการกวางกายกบฏ จึงเปลี่ยน
 เป็นให้แบ่งหัวเมืองออกเป็น ๒ ภาค หัวเมืองฝ่ายภาคเหนือให้สมุห
 นายกมหาดไทยบังคับการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน หัวเมือง
 ภาคฝ่ายใต้ให้สมุหพระกลาโหมบังคับบัญชาเช่นเดียวกัน ครั้นต่อมา
 (จะเป็นในรัชกาลไหนไม่ทราบแน่) สมุหพระกลาโหมคน ๑
 มีความผิด โปรดให้เอาหัวเมืองซึ่งกลาโหมเคยว่ากวางหนไปขึ้น
 ในกรมท่าคือเสนาบดีพระคลัง มาจนเมื่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์จึงโปรด
 ให้คนหัวเมืองให้กลาโหม คงให้กรมท่าว่าแต่เหล่าหัวเมืองปากอ่าว

หัวเมืองแยกกันชนอยู่ใน ๓ กระทรวงมาจนเมื่อจัดมณฑลเทศาภิบาล
ในรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้เปลี่ยนเอาการเป็นหลักบังคับหัวเมือง
คือมหาชาติไทยบังคับการปกครองท้องถิ่น กดาใหม่บังคับฝ่ายทหาร
และกระทรวงอื่น ๆ บังคับราชการในกระทรวงหน้ท่ว ๆ พระราชอาณาเขต

นอกจากกรมกดาใหม่มหาชาติไทย และกรมเมืองวงศ์ดงนา
มกรมทเป็นชนรองลงมาสำหรับราชการต่าง ๆ อีกมากจะพรรณนา
ให้พิสดารในปาฐกถาหน้าเวตาหาพอไม่ ท่านผู้ใดใคร่จะทราบให้พิสดาร
จงไปดูทำเนียบศักดิ์นาในหนังสือกฎหมายเก่านนเกิด

๑๑. ทนจะพรรณนาถึงระเบียบการปกครองประเทศไทย
แต่โบราณทางฝ่ายตุลาการ คือว่าด้วยกฎหมายก่อนแล้วจะว่าด้วย
ลักษณะการพิจารณาและพิพากษาคดีต่อไป อันกฎหมายยอมมี
พร้อมกันกับการปกครอง ทการปกครองประชุมชนจะปราศจาก
กฎหมายนั้นหาได้ไม่ เป็นแต่ต่างประเทศหรือต่างลุ่มยอมต่างกัน
เพียงลักษณะการตั้งและวิธีใช้กฎหมายกับทงควมทกฎหมายเอง เรา
ท่านทงหลายยอมทราบอยู่ว่าในประเทศของเราทุกฉนน ถ้าตั้งพระราช
กำหนดกฎหมายอันใดชนใหม่ ย่อมพิมพ์โฆษณาในหนังสือราชกิจจา
นุเบกษา หนังสือราชกิจจานุเบกษาแพร่หลายไปถึงไหนก็ทราบความ
ไปถึงนั้น ความบทกฎหมายอย่างนน ๆ เจ้าพนักงานทจะรักษาการ
หรือจะพิพากษาคดีให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดกฎหมาย ก็ได้อาศัย
อ่านหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาเป็นสำคัญ ทการพิมพ์หนังสือไทย
เพิ่งพิมพ์โดยงไม่ถึง ๑๐ ปี ขอให้ท่านทงหลายตองนึกดูว่าเมื่อครั้ง

ยังไม่มวชพมพหนังสือไทยได้แต่เขียนด้วยมือหน การทคนทงหตาย
 แมจนผู้บังคับบัญชาการและผู้พิพากษาคฤหาการจะรู้บทกฏหมายได้ด้วย
 ยากสักปานใด ยิ่งกว่าหนยงมอก ขยให้ตองนักถอยหลังชนไป
 ต้มยเมือกอนพระเจ้ารามคำแหงมหाराชทรงบัญญัติหนังสือไทยชน
 ยังไม่หนังสือทจะเขียนภาษาไทย การทจะตงและจะให้รูกฏหมาย
 บ้านเมืองจะทำกนอย่างไร ขอนประหตาคมเคาเงอนพอจะทราบได้
 ด้วยมตวอย่างกฏหมายเกากว่าตองพบบมาแล้ว ชงตงชนด้วยไม่ไช
 หนังสือยังปรากฏอยู่ คอพระวณยพระพุทชเจ้าทรงบัญญัติ พระตงช
 ยังตองจำตวดพระปาคโมกชกนอยทุกวหน แต่ตงให้เห่นวากฏหมาย
 ชงตงชนเมือกอนไชหนังสือ คงไชการตองจำเป็นตาคัญ และพงคต
 เห่นได้ตอไปว่าผู้ชงจะตองจำไว้ได้กวนถคงม่นอย เพราะเหตุน
 ความเชอถอยตธรรมในตวผู้ปกครอง ตงแต่ผู้ปกครองครวเรอนชนไป
 จังเป็นขอตาคัญและเป็นหตกอนหนงในวชปกครองของไทยมาแต่โบราณ
 กฏหมายชงตงครงกรงตงไชทยเป็นราชธาน แม่เมอมหนังสือไทยแล้ว
 หามเหตออยจนบคนไม่ มีปรากฏแต่กฏหมายชงตงครงกรงศรือยชยา
 เป็นราชธาน แม่ในรัชกาลพระเจ้าอู่ทองกยงเหตออยุ่หตายบท
 พอตงเกตตกษณะการตงและการรักษากฏหมายดำหรบบ้านเมือง
 แต่โบราณได้ อนตกษณะการตงกฏหมายหนแรกทำเป็นหมาย
 ประกาศอย่างพิตดาร หนคนบอกวหนคนและบอกวาพระเจ้าแผ่นดิน
 ประทบอยุ่ทไหนๆ ใครเป็นผู้กราบทลคตเรองอนใดชนเป็นมุตเหตุ
 พระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชดำริเห่นอย่างไรๆ จังโปรดให้ตราพระราช

บัญญัติไว้อย่างนั้น ๆ รูปกฎหมายที่แรกตั้งยังมีปรากฏหลายบท
จะพึงเห็นได้ในกฎหมายเก่าฉบับพิมพ์ ๒ เดิมก่อนพระราชกำหนดเก่า
พระราชกำหนดใหม่ และกฎหมายพระสงฆ์

เพราะกฎหมายซึ่งตั้งขึ้นครั้งแรกตั้งกล่าวมาด้วยความลำบาก
แผนกซึ่งเล่าเรื่องเหตุยุดยาว เรื่องเหตุสั้นไม่ต้องการใช้เมื่อ
ยกบทกฎหมายมาพิจารณาคิด จึงมีวาทากฎหมายย่อยออกอย่าง ๓ คือ
คดีความที่ไม่ต้องการออกเดี่ยว กฎหมายอย่างย่อยยังปรากฏอยู่ในบท
ซึ่งเรียกว่ากฎหมายตามฉบับหกข้อ และเรียกว่าพระราชบัญญัติใน
กฎหมายพิมพ์ ๒ เดิม

แยกย่อยอย่างนั้นแล้ว เมื่อจำเนียรกาลนานมาบทกฎหมาย
มากเข้าก็คนยาก จึงคิดตั้งออกชั้นหนึ่ง ดูเหมือนพวกพราหมณ์
ชาวอินเดียจะมาสอนให้ทำอนุโตมตามแบบมธุกรรมศาสตร์ ซึ่งเป็น
หลักกฎหมายในอินเดีย คอคดีความส่วนนี้ออกหมด คงไว้แต่ที่เป็น
ตัวขอบังคับ เขาเรียงลำดับเป็นมาตราแล้วแยกออกเป็นลักษณะต่าง ๆ
กัน เช่นลักษณะโจรและลักษณะกู่หนเป็นต้น กฎหมายเก่าจึงปรากฏ
อยู่เช่นนี้เป็นพจน

หนังสือกฎหมายไทยสูญไปเสียครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า
ชาติกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นอันมาก ถึงรัชกาลที่ ๓ กรุงรัตนโกสินทร์
เมื่อรัชกาล พ.ศ. ๒๓๔๗ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
โปรดให้รวบรวมฉบับกฎหมายมาตรวจชำระ เดิมแต่จะให้คงใช้
เขียนเป็นฉบับหลวงชน ๓ ฉบับ ประทับตราพระราชดำหพระคชส์หและ

บวแกวเป็นสำคัญทุกเล่มสมุด แล้วโปรดให้รักษาไว้ที่หอหลวงฉบับ ๑
 ทศาดาลูกขุนในฉบับ ๑ ทศาดหลวงฉบับ ๑ ผู้เป็นเจ้าของทศจะขอออก
 คัดเอาสำเนาไปก็ได้ แต่ในการชำระทศเอาฉบับหลวงเป็นสำคัญ
 กฎหมายเพิ่งได้พิมพ์เมื่อในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์

วิธีการพิจารณาและพิพากษาคดีในประเทศไทยตามแบบกรุง
 กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ยังใช้ต่อมาในกรุงรัตนโกสินทร์จนกระทั่ง
 ติงกระทรวงยุติธรรมในรัชกาลที่ ๕ เป็นวิธีแปลกทเอาแบบอินเดียมา
 ประสมกับแบบไทย ด้วยความฉลาดในการประสานประโยชน์อันพึง
 เห็นได้ในเรื่องนอกอย่างหนึ่ง จึงเป็นประเพณีที่ไม่มีใครเหมือนในประเทศ
 อื่น คือใช้บุคคล ๒ จำพวกเป็นพนักงานตุลาการ จำพวกหนึ่งเป็น
 พรหมณ์ชาวต่างประเทศซึ่งเชี่ยวชาญนิติศาสตร์ เรียกว่าลูกขุน
 ๑๒ คน หัวหน้าเป็นพระมหाराชครูโรหิตคน ๑ พระมหา
 ราชครูมหิศรคน ๑ ถอดคดีมาทหาเจ้าพระยา หน้าที่ของลูกขุนพิจารณาคดี
 หลวงสำหรับชบตกฎหมายแต่จะบังคับบัญชาอย่างไรก็ได้ อำนาจการ
 บังคับบัญชาทุกอย่างอยู่กับเจ้าพนักงานที่เป็นไทย ดังจะพึงเห็นได้ใน
 วิธีพิจารณาคดีความซึ่งจะกล่าวต่อไป คือถ้าใครจะฟ้องความ จะเขียน
 เป็นหนังสือฟ้องไม่ได้ต้องไปร้องต่อเจ้าศาล ว่าประสงค์จะฟ้องความ
 เช่นนั้นๆ เจ้าศาลจดถ้อยคำลงเป็นหนังสือแล้วมอบให้พนักงานประทับ
 ฟ้องนำขึ้นปรึกษาตุลาการพิจารณาคดีหลวง ว่าเป็นฟ้องต้องตามกฎหมาย
 ควรรับพิจารณาหรือไม่ ถ้าตุลาการเห็นว่าควรรับ พนักงานประทับฟ้อง
 หารอลูกขุนออกคนหนึ่งว่า เป็นกระทรวงศาลไหนที่จะพิจารณา แล้ว

ตั้งฟ้องกับตัวใจทักไปยั้งศาลนั้น ตุลาการศาลนั้นหมายเรียกตัวจำเลย
 มาถามคำให้การ แล้วตั้งคำหาคำให้การไปปรึกษาตุลาการให้ชี้ของสถาน
 คอว่าข้อใดรับกันในด้านจนและข้อใดจะต้องสืบพยาน ตุลาการจึงไป
 สืบพยานตามคำตุลาการ ครนสืบเสร็จแล้วตั้งด้านวนไปยั้งตุลาการ ตุลาการ
 ชี้ว่าฝ่ายไหนแพคดีเพราะเหตุใด ๆ ตุลาการก็นำคำพิพากษาไปตั้งผู้ปรับ
 ผู้ปรับวางโทษว่า ควรจะปรับโทษเช่นนั้น ๆ ตั้งให้ตุลาการไปบังคับ
 ถ้าคู่ความไม่พอใจในคำพิพากษายกถวายฎีกาได้ แต่การที่ถวายฎีกานั้น
 ผู้ถวายจำต้องระวังตัว ถ้าเอาความเท็จไปถวายฎีกา อาจจะถูก
 พระราชอาชญา เพราะเหตุนั้นจึงเป็นเครื่องบ่อนกนมิให้ถวายฎีกา
 พร่าเพรื่อ

ศาลต่าง ๆ ตามธรรมเนียมโบราณมีเป็น ๔ ประเภท คือ
 ศาลความอาชญา ศาลความแพ่ง ๒ ประเภทนั้นอยู่ในกระทรวงวัง
 ศาลนครบาลสำหรับชำระความโจรผู้ร้ายเดียนหนามแผ่นดิน อยู่ใน
 กระทรวงนครบาล นอกจากนอกประเภท ๓ เป็นศาลการกระทรวง
 คือคดีเกิดขึ้นเองในหน้าราชการกระทรวงไหน ศาลกระทรวงนั้นได้
 พิจารณา ใช้วิธีพิจารณาดังกล่าวมาเหมือนกันหมดทุกศาล ศาลตาม
 หัวเมืองก่อนๆ โดมตามวิธีศาลในกรุง ๆ แต่ที่ประชุมกรมการทำการ
 ส่วนตุลาการ เพราะอยู่ไกลจะตั้งเขามาหาหรือในกรุงไม่สะดวก กับอีก
 อย่างหนึ่ง ในการปรับโทษผู้แพคดีให้ตั้งคำพิพากษาไปให้เมืองที่ใกล้
 เคียงกันเป็นผู้ปรับ ถ้าคู่ความไม่พอใจในคำพิพากษาอาจอุทธรณ์เข้า
 มาได้ ถึงเจ้ากระทรวงผู้บังคับบัญชาหัวเมืองนั้น ๆ ลักษณะปกครอง
 ทางตุลาการแต่โบราณเป็นดังแสดงมา

๓๒. ได้แต่งตั้งคณะกรรมการปกครองฝ่ายราชการและฝ่ายตุลาการ
 มาแล้ว ยังมีการปกครองอีกแผนกหนึ่ง คือ ฝ่ายศาสนา กรมการจะ
 แต่งตั้งช่วยให้ครบทุกฝ่ายในการปกครองประเทศไทยแต่โบราณ ชน
 ชาติไทยมิได้ปรากฏว่าถือศาสนาอื่น นอกจากพระพุทธศาสนามาแต่ดึก
 ดำบรรพ ดังนั้นฐานว่าเดิมทีเคยมองเห็นจะถอยเช่นเคยกับมนุษย์
 จำพวกอื่นซึ่งยังมีได้ระดับศาสนาอันเหมาะสมเป็นหลัก ครั้นพระพุทธ
 ศาสนาแผ่มาถึงพวกไทยก็พากันเลื่อมใสศรัทธาถือพระพุทธศาสนามาจน
 ทั่วแทบทั่วทุกวันนี้ แต่ไทยจะได้รับพระพุทธศาสนามาจากเมืองมอญ
 หรือได้รับมาทางเมืองจีนชอนยงไม่พบหลักฐานที่จริงได้แน่ อย่างไรก็ตาม
 กัดเมื่อชนชาติไทยลงมาสู่ประเทศไทยนั้น ถือพระพุทธศาสนามาแล้ว
 ศาสนาซึ่งพวกลาวมอญและชอนยงถืออยู่ เมื่อก่อนพวกไทยจะลงมายัง
 ประเทศไทยนั้น โบราณวัตถุปรากฏอยู่เป็นเคาเงอน ว่าพวกชาวอินเดีย
 ได้มาสอนพระพุทธศาสนาในประเทศไทยแต่แรก ตั้งแต่เมื่อราวพุทธ
 ศักราชได้ ๔๐๐ ปี และดัทธพระพุทธศาสนามาซึ่งมาสอนในชั้นแรกนั้น
 เป็นอย่างเก่าซึ่งถือกันในประเทศลาว คือที่มักเรียกกันว่า "ดัทธหินยาน"
 ใช้ภาษาบาลีจารึกพระธรรม มีโบราณวัตถุสมัยนี้อยู่ทางตะวันตก
 คือที่พระปฐมเจดีย์เป็นสำคัญ จึงสันนิษฐานว่าพระพุทธศาสนามา
 ถึงประเทศไทยชั้นแรก เนื่องจากครั้งพระเจ้าอโศกมหาราชให้เที่ยว
 สอนพระพุทธศาสนาในนานาประเทศ ผู้สอนพระพุทธศาสนามาจึงมาจาก
 มคธราช และมาทางเมืองมอญจนถึงประเทศนี้ ครั้นภายหลังถึงมาถึง
 สมัยเมื่อพระพุทธศาสนามาที่อินเดียเกิดมี "ดัทธมหายาน" ซึ่งดัมมุตติ

ว่าพระพุทธเจ้าเป็นหลายภุม และนับถือพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ ว่าเป็นผู้
 บำรุงโลก เป็ดยน์ใช้ภาษาสันสกฤตจารึกพระธรรม ข้างฝ่ายศาสนา
 พราหมณ์ ซึ่งถือคติไตรเพทอยู่ก่อน ก็เกิดคติได้ยศศักดิ์ซึ่งถือพระ
 อัครพระนารายณ์ขนตามกัน มีชาวอินเดียออกพวกหนึ่งพาตทิมหายาน
 ของพระพุทธศาสนามาตั้งต้นที่เกาะ
 ดุมาตราเกาะชวาและประเทศจามประเทศชอม ชาวประเทศเหล่านี้
 ครอบครองแล้ว พวกชาวเมืองศรีวิชัยในเกาะดุมาตราพาตทิมศาสนามา
 มาทางมณฑลนครศรีธรรมราชทาง ๑ พวกขอมพาเข้ามาจาก
 กรุงกัมพูชาออกทาง ๑ จึงมาแพร่หลายในประเทศไทย มีในศิลาจารึก
 ที่เมืองฉะบับแผ่นหนึ่งกล่าววาทเมืองฉะบับในสมัยเมอเป็นเมืองหลวง
 พวกขอมปกครองอยู่นั้น มีทงพระตั้งฆตทิมหายานและมหายาน
 อยู่ในฉะบับด้วยกัน ตทิมหายานและได้ยศศักดิ์ได้แพร่หลายขึ้นไป
 ถึงท้องที่ซึ่งพวกมอญและไทยปกครองอยู่ข้างฝ่ายเหนือ ขอนม
 เคาเงอนท โบราณวัตถุเป็นรูปพระโพธิสัตว์อย่างตทิมหายาน และ
 เทวรูปพระอัคร พระนารายณ์พบปะแต่ข้างใต้ ห้ามขึ้นไปถึงมณฑล
 พายัพไม่ ครั้นถึงสมัยเมอพระพุทธศาสนามาในอินเดียเดิมเหตุด้วย
 พวกถือศาสนาอื่นได้เป็นใหญ่ นานาประเทศก็ขาดทางติดต่อกับอินเดีย
 ด้วยเรื่องพระพุทธศาสนามา ค้างประเทศต่างถือตามนิยมของตน
 จนเมื่อราว พ.ศ. ๑๖๘๖ มีกษัตริย์ส่งทัพพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า
 พระเจ้าปรกกรมพาทุมหาราช ทรงศรัทธาเลื่อมใสอุปถัมภ์พระศาสนามา
 ให้ทำสังคายนาพระไตรปิฎก และบำรุงส่งเสริมมณฑลให้ร่ำเรียน

พระบรมมณีนพพระพุทธศาสดาจารย์รุ่งเรืองชนในดงกาทวูป เกียรติคุณ
 นนพรหตายเดอองดอมาถึงประเทศรามัญประเทศไทยและประเทศ
 กัมพูชา มีพระสงฆ์ทงมอญไทยและเขมรพากันไปยังดงกาทวูป
 ไปศึกษาตทธรรมวินัยทพนชนใหม่ แด้วบวชแปดงเป็นพระสงฆ์
 ดงกาวงศ์ พาดททพระพุทธศาสดาจารย์มาดงประเทศของท
 เรอองนมแฉงอยู่ในจาริกกตยานของพระเจ้ารามาชบคบีฏกขรเมือง
 หงสาวัด แด้วในหนงดอชนกาดมาตทตงชนณเมืองเซียงใหม่
 พวกพระสงฆ์มอญนาดททดงกาวงศ์มาตงทเมืองเมาะตะมะ แด้ว
 พาดททดงกาวงศ์เข้ามาประเทศนทางเมืองเซียงใหม่ พวกพระสงฆ์ไทย
 นาดททดงกาวงศ์มาตงทเมืองนครคีรัธรรมราช แด้วพรหตายชนมา
 ดงเมืองสุโขทัยอททางหนง ในสมัยเมื่อไทยได้เป็นใหญ่ในไทยประเทศ
 กาดงตททดงกาวงศ์แรกเข้ามารุ่งเรืองในประเทศนี้ ไทยก็รับนบถอ
 ตททดงกาวงศ์ ขอนมปรากฏอยู่ในจาริกของพระเจ้ารามคำแหง
 มหาราช ว่าดงขนายกในกรุงสุโขทัยดงนมาแต่เมืองนครคีรัธรรมราช
 กคือพระสงฆ์ททตททดงกาวงศ์นเอง พระพุทธศาสดาตทท
 ดงกาวงศ์น ถอคตออย่างหินยาน พระไตรปิฏกก็เป็นภาษามคช
 เมื่อไทยรับถอตททดงกาวงศ์พระสงฆ์ไทยจึงเด็กศึกษาพระบรมมณีน
 ในภาษานี้ดงถออย่างแต่ก่อน เปดชนเป็นคศึกษาภาษามคชแต่ชนมา
 แต่ภาษานี้ดงถอยังคงใช้อยู่ในฝ่ายชราวาด ขอนพงเห็นเคาเงอน
 ไตจนในสมัยโกดกับปัจจุบัน เช่นในการแปดพระปริยัติธรรม
 แปดศัพท์ "สคฺคา" ว่า "พระศาสดา" ดงนทคอแปดภาษามคช

ทไซชนใหม่เป็นภาษาดั้งเดิมซึ่งไซมาแต่เดิมเห็นได้เป็นสำคัญ ส่วน
 ดั้งสมณฑลนั้น เมื่อผู้คนนับถือตถธงกาวงศ์มากจน แม้ใน
 ประเทศไทยพระเจ้าแผ่นดินมิได้บังคับให้พระสงฆ์ภิกษุสงฆ์เปลี่ยน
 เป็นตถธงกาวงศ์เหมือนอย่างเช่นบังคับในประเทศรามัญก็ เมื่อจำเริญ
 กาดนานมาพระสงฆ์ภิกษุสงฆ์ภิกษุสงฆ์ภิกษุสงฆ์ภิกษุสงฆ์ภิกษุสงฆ์
 เป็นนิกายเดียวกัน (คือที่เราเรียกกันทุกวันนี้ว่า "มหานิกาย")
 ถึงกระนั้นลักษณะการที่จัดตั้งสมณฑลแต่โบราณก็ยังปรากฏเค้าเงื่อน
 อยู่ตามเรื่องตำนานที่กล่าวมาข้างเป็น "คณะเหนือ" คือพวก
 นิกายเดิมคณะ "คณะใต้" คือพวกนิกายตถธงกาวงศ์ที่ชนมาจาก
 นครศรีธรรมราชคณะ ยังมีเค้าเงื่อนอยู่จนทุกวันนี้ ส่วนพระสงฆ์
 นิกายธรรมยุติกานั้นเพิ่งเกิดขึ้นใหม่ เป็นของพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งขึ้นเมื่อยังทรงผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓
 กรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อจะประเพณีพระธรรมวินัยให้ถกเถียงเคร่งครัด
 กว่าที่พระสงฆ์ประเพณีอยู่เป็นด้ามมือในสมัยนั้น มีผู้เดิมได้บวชเรียน
 ในสำนักพระสงฆ์ธรรมยุติกามาก จึงได้เป็นนิกายหนึ่งต่อมาจนทุกวันนี้
 ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์แต่โบราณพระเจ้าแผ่นดินทรงตั้งพระเถระ
 นุเคราะห์ให้มียศและราชทินนาม และโปรดให้มีอำนาจที่จะปกครอง
 บังคับบัญชาพระภิกษุสงฆ์ผู้น้อย มีตำแหน่งตั้งอยู่ส่วนหนึ่ง คด้ายกับ
 ทำเนียบตำแหน่งกระทรวงราชการฝ่ายฆราวาส คือสมเด็จพระ
 สังฆราชเป็นใหญ่ในสมณมณฑล รองลงมาสมเด็จพระราชาคณะเจ้า
 คณะใหญ่ แล้วถึงพระราชาคณะและพระครูฐานานุกรมเป็นอันดับกัน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชดำริจะเอา
 พระพุทธรูปพระศรีรัตนเพชญ์พระยงองค์ใหญ่ในกรุงศรีอยุธยา ซึ่งพม่า
 เผาทำลายเหลือแต่ทวารมาหล่อเป็นพระพุทธรูปองค์ใหม่ มีพระราช
 ปูฉา พระราชาคณะทั้งปวงถวายวิชันว่าถึงทำลายก็ยังไม่เป็นรูป
 พระพุทธรูปจะเอา มาทำลายหล่อใหม่ไม่ควร กทรง
 ปฏิบัติตาม ส่วนอาณาจกรหนักอ การปกครองในทางโลก เบื้องต้น
 แต่การตั้งตำแหน่งพระสงฆ์ ตลอดจนการที่พระสงฆ์จะต้องประพฤติ
 ตามพระราชกำหนดกฎหมายบ้านเมือง อยู่ในพระราชอำนาจของ
 พระเจ้าแผ่นดินทั้งสิ้น ยกตัวอย่างดังเช่นผู้ประพฤติเป็นโจรผู้ร้าย
 เด็ดหนามแผ่นดิน หรือฝ่าฝืนพระราชกำหนดกฎหมายด้วยประการ
 ใดอย่างอื่น ถึงจะถือเพศเป็นพระภิกษุหาพินพระราชอาชญาไปได้ไม่
 ส่วนคำสั่งนายไฉยศาสตร์ของพวกพราหมณ์นั้นมหาดฐาน
 ปรากฏว่าได้รับความทันท่วงทีแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีสืบมา
 จนปัจจุบัน เหตุด้วยไฉยศาสตร์มากอกันในประเทศนั้นได้เป็น
 ปฏิบักษกับพระพุทธรูปคำสั่งนายไฉยหรือว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระพุทธรูป
 คำสั่งนายไฉยได้ พระสงฆ์ในฝ่ายพระพุทธรูปคำสั่งนายไฉยดองในทางธรรม
 ปฏิบัติ ฝ่ายพราหมณ์ดองดองขนบธรรมเนียมบ้านเมืองและนิตศาสตร์
 ราชประเพณีเป็นประโยชน์ในทางโลก แม้พระเป็นเจ้าในคำสั่งนาย
 ไฉยศาสตร์ เช่นพระอิศวร พระนารายณ์ ไทยกัรบหนักออย่างเช่น
 เทวดาในชั้นพวอนมีในคตพระพุทธรูปคำสั่งนายไฉยดองดองกัน จึงได้สร้าง
 เทวรูปเหล่านั้น และทำเทวดาน้ำสำหรับบ้านเมืองมดบมาจนกาตบคน.